

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΠΣ: ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ, ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ.

Διπλωματική εργασία

ΘΕΜΑ:

Το φαινόμενο του κρατικού-εταιρικού
εγκλήματος στον τομέα της υγείας:
Θεωρητική προσέγγιση και ανάλυση της
υπόθεσης Novartis στην Ελλάδα.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ:

Θρασυβούλου Γεωργία Μαρία
Α.Μ 525651

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

Ειρήνη Σταμούλη

Σάμος | Ιούνιος 2026

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη στη μητέρα μου για την αμέριστη αγάπη, τη στήριξη και την πίστη που μου έδειξε σε κάθε στάδιο της ακαδημαϊκής και προσωπικής μου πορείας. Η συμβολή της υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

Παράλληλα, αφιερώνω την παρούσα εργασία στη μνήμη του πατέρα μου όπου αποτελεί ένα ελάχιστο φόρο τιμής. Οι αξίες, οι αρχές και τα διδάγματα που μου κληροδότησε εξακολουθούν να με καθοδηγούν και να αποτελούν πηγή δύναμης σε κάθε μου βήμα.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά όλους όσους συνέβαλαν, άμεσα ή έμμεσα, στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Abstract

This thesis examines the phenomenon of state-corporate crime within the healthcare sector, focusing on the Novartis case in Greece as a central case study. It begins by exploring the theoretical foundations of white-collar crime, political corruption, and crimes of the powerful, highlighting how significant social harms may be generated through the interaction of state institutions and market actors. The healthcare sector is subsequently presented as a particularly vulnerable field, owing to its combination of public interest considerations, substantial financial resources, extensive state regulation, and strong corporate influence.

The Novartis case is analysed as a representative example of the nexus between the pharmaceutical industry, political authority, and state mechanisms. The study argues that the case extends beyond allegations of bribery and improper pharmaceutical marketing practices, revealing deeper institutional deficiencies, the politicisation of judicial procedures, and mechanisms of concealment and impunity. A comparative examination of developments in the United States and Switzerland further underscores the importance of robust oversight institutions, effective regulatory frameworks, and international cooperation in addressing state-corporate misconduct.

Ultimately, the thesis contends that the Novartis case illustrates how concentrations of economic power may undermine transparency, accountability, and public trust in democratic institutions. As such, it provides valuable insight into the broader dynamics of state-corporate crime and the challenges it poses to governance, justice, and public welfare.

Περιεχόμενα

Abstract	3
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Κρατικό-εταιρικό έγκλημα και εγκλήματα λευκού κολάρου – θεωρητικές προσεγγίσεις	7
1.1 Εγκληματολογική προσέγγιση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος	7
1.2 Κρατικά οργανωμένο έγκλημα, νομιμότητα και παρανομία	9
1.3 Κρατικό-εταιρικό έγκλημα και πολιτική διαφθορά	10
1.4 Μεταβολές του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα.....	12
1.5 Εγκληματολογική προσέγγιση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου	14
1.6 Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου σύμφωνα με τον Sutherland	16
1.7 Τα εγκλήματα της υψηλής διαφθοράς	17
1.8 Διαφορές – κοινά χαρακτηριστικά εγκλημάτων λευκού κολάρου και κρατικού-εταιρικού εγκλήματος	20
Κεφάλαιο 2: Ο τομέας της υγείας ως πεδίο κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας	22
2.1 Η ιδιαιτερότητα του τομέα της υγείας και των φαρμακοβιομηχανιών.....	22
2.2 Ρυθμιστικά πλαίσια, μηχανισμοί ελέγχου και αδυναμίες	25
2.3 Μορφές και πρακτικές διαφθοράς στον τομέα της υγείας	27
2.4 Διεθνείς περιπτώσεις κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας στον χώρο της υγείας	30
Κεφάλαιο 3: Η υπόθεση Novartis στην Ελλάδα – Εγκληματολογική και ποινική ανάλυση	33
3.1 Η υπόθεση Novartis σε διεθνές επίπεδο	33
3.2 Ιστορικό και χρονική εξέλιξη της υπόθεσης στην Ελλάδα	36
3.3 Εμπλοκή της Novartis σε παράνομες πρακτικές & Ποινική αξιολόγηση των πράξεων.	39
3.4 Εμπλοκή πολιτικών και κρατικών λειτουργών στην υπόθεση.....	42
Κεφάλαιο 4: Συγκάλυψη – Η υπόθεση Novartis ως κρατικό-εταιρικό έγκλημα	45
4.1 Η υπόθεση Novartis ως εταιρικό έγκλημα	45
4.2 Νομοθετική και δικαστική λειτουργία – πολιτικές παρεμβάσεις στην υπόθεση Novartis	48
4.3 Μηχανισμοί συγκάλυψης και ατιμωρησίας.....	51
4.4 Συγκριτική θεώρηση με άλλες χώρες (ΗΠΑ, Ελβετία)	55
Συμπέρασμα	58
Βιβλιογραφία	62

Εισαγωγή

Το φαινόμενο του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος αποτελεί μία από τις πιο σύνθετες και δύσκολα ορατές μορφές σύγχρονης εγκληματικότητας. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί εγκλήματος, οι οποίες συχνά εστιάζουν στην ατομική παραβατικότητα και στις κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αναπτύσσεται στο εσωτερικό των θεσμών, εκεί όπου συναντώνται η πολιτική εξουσία, η δημόσια διοίκηση και τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο γεγονός ότι οι παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πρακτικές δεν εμφανίζονται πάντοτε ως εμφανείς παραβιάσεις του νόμου, αλλά συχνά καλύπτονται από νομιμοφανείς διαδικασίες, τεχνική πολυπλοκότητα και θεσμική αδράνεια. Σύμφωνα με τους Kramer, Michalowski και Kauzlarich¹, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα προκύπτει όταν κρατικοί και εταιρικοί φορείς αλληλεπιδρούν με τρόπο που ευνοεί την παραγωγή παράνομων ή κοινωνικά επιζήμιων αποτελεσμάτων, τα οποία δύσκολα μπορούν να αποδοθούν αποκλειστικά σε έναν μόνο δρώντα.

Η παρούσα εργασία εξετάζει το κρατικό-εταιρικό έγκλημα στον τομέα της υγείας, έναν χώρο με ιδιαίτερη κοινωνική, οικονομική και πολιτική σημασία. Η υγεία δεν αποτελεί απλώς πεδίο οικονομικής δραστηριότητας, αλλά θεμελιώδες κοινωνικό αγαθό, άμεσα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη ζωή, την κοινωνική ισότητα και τη λειτουργία του κράτους πρόνοιας. Την ίδια στιγμή, όμως, ο τομέας της υγείας χαρακτηρίζεται από μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, ισχυρή παρουσία φαρμακευτικών εταιρειών, εξάρτηση από κρατικές αποφάσεις και περιορισμένη δυνατότητα ουσιαστικού κοινωνικού ελέγχου. Η τιμολόγηση, η αποζημίωση, η συνταγογράφηση και η προώθηση φαρμάκων δημιουργούν ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στο κράτος, τους επαγγελματίες υγείας και τις επιχειρήσεις². Σε αυτό το πλαίσιο, η διαφθορά μπορεί να λάβει θεσμικές διαστάσεις και να λειτουργήσει ως μορφή κρατικού εγκλήματος, ιδιαίτερα όταν κρατικοί αξιωματούχοι και ιδιωτικά συμφέροντα συνεργάζονται εις βάρος του δημόσιου συμφέροντος³.

¹ Kramer, R. C., Michalowski, R. J. & Kauzlarich, D., 'The Origins and Development of the Concept and Theory of State-Corporate Crime', *Crime & Delinquency* 48/2 (2002), 263–282.

² Raymond J Michalowski and Ronald C Kramer (eds), *State-Corporate Crime: Wrongdoing at the Intersection of Business and Government* (Rutgers University Press 2006).

³ Ibid

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η υπόθεση Novartis στην Ελλάδα αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό παράδειγμα προς ανάλυση. Η υπόθεση ανέδειξε τις πιθανές μορφές επιρροής μιας πολυεθνικής φαρμακοβιομηχανίας σε μηχανισμούς του συστήματος υγείας, καθώς και τις δυσκολίες διερεύνησης τέτοιων πρακτικών όταν εμπλέκονται πολιτικά πρόσωπα, κρατικοί λειτουργοί και εταιρικά συμφέροντα. Η σημασία της δεν περιορίζεται στις δικαστικές ή πολιτικές εξελίξεις, αλλά αφορά ευρύτερα τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική ισχύ και τη δημοκρατική λογοδοσία. Επίσης, η πορεία των δικαστικών ερευνών και η δημόσια συζήτηση γύρω από την προστασία ή αποκάλυψη των πληροφοριοδοτών δημοσίου συμφέροντος (whistleblowers) ανέδειξαν κρίσιμα ζητήματα σχετικά με τη διαφάνεια, την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και τη θεσμική αντιμετώπιση της διαφθοράς⁴.

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει ότι η υπόθεση Novartis δεν μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως μεμονωμένο σκάνδαλο φαρμακευτικής διαφθοράς. Αντίθετα, πρέπει να προσεγγιστεί ως παράδειγμα κρατικό-εταιρικού εγκλήματος, όπου η εταιρική στρατηγική, οι θεσμικές αδυναμίες και η πολιτική διαχείριση συνέβαλαν στη δημιουργία συνθηκών αδιαφάνειας και πιθανής ατιμωρησίας. Η εργασία εξετάζει τις θεωρητικές προσεγγίσεις του εγκλήματος λευκού κολάρου και της εγκληματικότητας των ισχυρών, αναλύει την ιδιαιτερότητα του τομέα της υγείας και μελετά την υπόθεση Novartis σε ελληνικό, διεθνές και συγκριτικό επίπεδο. Τελικός στόχος είναι να αναδειχθεί ότι η αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων απαιτεί όχι μόνο ποινική διερεύνηση, αλλά και ουσιαστική ενίσχυση της διαφάνειας, της θεσμικής ανεξαρτησίας, των μηχανισμών ελέγχου και της δημόσιας λογοδοσίας. Η μελέτη βασίζεται σε βιβλιογραφική επισκόπηση, ανάλυση νομοθεσίας, δικαστικών εγγράφων, εκθέσεων διεθνών οργανισμών και δημόσιων πηγών που αφορούν την υπόθεση Novartis.

Λέξεις-κλειδιά: Κρατικό-εταιρικό έγκλημα, Novartis, διαφθορά, φαρμακοβιομηχανία, υγεία, έγκλημα λευκού κολάρου, πολιτική εξουσία, θεσμική λογοδοσία, συγκάλυψη, δημόσιο συμφέρον.

⁴ Hagen, V., ‘Greek Prosecutor Wants Novartis Whistleblowers’ Identities Revealed’, OCCRP (2021).

Κεφάλαιο 1: Κρατικό-εταιρικό έγκλημα και εγκλήματα λευκού κολάρου – θεωρητικές προσεγγίσεις

1.1 Εγκληματολογική προσέγγιση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος

Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αποτελεί μία από τις πιο σύνθετες και απαιτητικές έννοιες της σύγχρονης εγκληματολογίας, ακριβώς επειδή δεν αναφέρεται σε μια απλή παράβαση του νόμου από έναν μεμονωμένο δράστη, αλλά σε ένα πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στην κρατική εξουσία και τα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η βασική του ιδιαιτερότητα έγκειται στο ότι αναπτύσσεται μέσα στους ίδιους τους μηχανισμούς που τυπικά είναι επιφορτισμένοι με τη ρύθμιση, την εποπτεία και την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Έτσι, το φαινόμενο δεν μπορεί να αναλυθεί επαρκώς μόνο με όρους ατομικής υπαιτιότητας ή ηθικής παρεκτροπής, αλλά απαιτεί προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη τις δομές ισχύος, τις θεσμικές αλληλεξαρτήσεις και τις κοινωνικές συνθήκες που επιτρέπουν τη γέννηση και αναπαραγωγή του. Η εγκληματολογική μελέτη του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος ανέδειξε ότι το κράτος και οι επιχειρήσεις δεν βρίσκονται πάντα σε σχέση αντιπαράθεσης, όπου το πρώτο ελέγχει τις δεύτερες προς όφελος της κοινωνίας⁵. Αντίθετα, σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργούν ως αλληλοσυμπληρούμενοι δρώντες. Οι επιχειρήσεις επιδιώκουν πρόσβαση σε κρατικούς πόρους, κανονιστικά πλεονεκτήματα ή χαλαρό έλεγχο, ενώ το κράτος, ή τμήματα αυτού, μπορεί να επιδιώκουν οικονομικά, πολιτικά ή διοικητικά οφέλη από τη συνεργασία με ισχυρούς ιδιωτικούς φορείς. Όταν η αλληλεξάρτηση αυτή μετατρέπεται σε μηχανισμό παράκαμψης της νομιμότητας, αποδυνάμωσης της λογοδοσίας ή παραγωγής κοινωνικής βλάβης, τότε συγκροτείται το πεδίο του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος.⁶

Σημαντικό γνώρισμα του φαινομένου είναι η περιορισμένη κοινωνική του ορατότητα. Σε αντίθεση με τα κοινά εγκλήματα, τα οποία εμφανίζονται άμεσα ως παράνομες και αντικοινωνικές πράξεις, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα συχνά κρύβεται πίσω από διαδικασίες που μοιάζουν θεσμικά κανονικές: διοικητικές αποφάσεις, νομοθετικές ρυθμίσεις, δημόσιες

⁵Ibid

⁶ Michalowski, R. and Kramer, R., 'State-Corporate Crime and Criminological Inquiry', in N. Pontell and G. Geis (eds), *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (Irvine, Springer, 2007).

συμβάσεις, εποπτικές παραλείψεις ή τεχνικές επιλογές.⁷ Το αποτέλεσμα είναι ότι η κοινωνική βλάβη δεν αναγνωρίζεται εύκολα ως εγκληματική, αλλά εμφανίζεται ως αναπόφευκτη συνέπεια της αγοράς, ως διοικητική δυσλειτουργία ή ως πολιτική επιλογή. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, η εγκληματολογική ανάλυση μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τη στενή τυπική παραβίαση του νόμου στη μελέτη της κοινωνικής βλάβης, της θεσμικής συνενοχής και της επιλεκτικής ατιμωρησίας.⁸

Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα συνδέεται στενά και με την έννοια της δομικής ισχύος. Δεν πρόκειται απλώς για περιστασιακή διαφθορά, αλλά για μορφή παραβατικότητας που παράγεται μέσα σε θεσμικά περιβάλλοντα όπου η ισχύς είναι άνισα κατανομημένη και η δυνατότητα λογοδοσίας περιορισμένη⁹. Οι ισχυροί οικονομικοί φορείς διαθέτουν τεχνογνωσία, πρόσβαση σε δίκτυα επιρροής και ικανότητα να διαμορφώνουν το ρυθμιστικό περιβάλλον. Από την άλλη, κρατικοί μηχανισμοί που υποτίθεται ότι ελέγχουν την αγορά μπορεί να γίνονται φορείς ανοχής, διευκόλυνσης ή και συγκάλυψης επιζήμιων πρακτικών. Σε αυτό το πλαίσιο, η εγκληματολογία δεν ενδιαφέρεται μόνο για την πράξη καθαυτή, αλλά και για το πώς το ίδιο το σύστημα παράγει όρους ατιμωρησίας.¹⁰

Έτσι, η εγκληματολογική προσέγγιση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος συμβάλλει αποφασιστικά στη διεύρυνση της έννοιας του εγκλήματος. Το έγκλημα δεν νοείται πλέον αποκλειστικά ως απόκλιση των κοινωνικά αδύναμων, αλλά και ως πρακτική που αναδύεται μέσα από τη θεσμική ισχύ, την οικονομική κυριαρχία και την πολιτική διαπλοκή. Ιδίως σε πεδία όπως η υγεία, όπου η διασύνδεση κράτους και αγοράς αφορά άμεσα τη ζωή και την ευημερία του πληθυσμού, η οπτική αυτή είναι απολύτως αναγκαία. Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αναδεικνύει ότι οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής βλάβης μπορεί να προκύπτουν όχι έξω από τους θεσμούς, αλλά ακριβώς μέσα από αυτούς.

⁷ Marshall B Clinard and Peter C Yeager, *Corporate Crime* (Free Press 1980).

⁸ Bernat, I. and Whyte, D., 'State-Corporate Crimes', in M. Rorie et al. (eds), *The Handbook of White-Collar Crime* (Wiley Blackwell, 2020).

⁹ Ibid

¹⁰ Γεωργουλός, Σ., 'Από το έγκλημα του λευκού κολάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα', στο Βιδάλη, Σ. κ.ά., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, εκδ. ΕΑΠ, 2019).

1.2 Κρατικά οργανωμένο έγκλημα, νομιμότητα και παρανομία

Η έννοια του κρατικά οργανωμένου εγκλήματος θέτει ένα από τα πιο κρίσιμα θεωρητικά ζητήματα της εγκληματολογίας των ισχυρών: τη σχέση μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Σε αντίθεση με το συμβατικό οργανωμένο έγκλημα, το οποίο συνδέεται συνήθως με εγκληματικές ομάδες που δρουν εκτός των κρατικών δομών, το κρατικά οργανωμένο έγκλημα αφορά παραβατικές πρακτικές που παράγονται εντός ή πέριξ του ίδιου του κρατικού μηχανισμού. Πρόκειται για περιπτώσεις όπου πρόσωπα ή δίκτυα που φέρουν θεσμική εξουσία αξιοποιούν αυτήν ακριβώς τη θέση για να εξυπηρετήσουν ιδιωτικά, κομματικά ή άλλα μη θεμιτά συμφέροντα, πολλές φορές με τρόπο που καλύπτεται από έναν μανδύα τυπικής νομιμότητας. Αυτό σημαίνει ότι η νομιμότητα δεν μπορεί να νοηθεί απλώς ως τυπική συμμόρφωση προς τον νόμο.¹¹ Υπάρχουν κρατικές πρακτικές που μπορεί να είναι διοικητικά κατοχυρωμένες ή να εμφανίζονται θεσμικά εύρυθμες, χωρίς όμως να υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον. Όταν, για παράδειγμα, δημόσιες αποφάσεις λαμβάνονται με κριτήριο την εύνοια προς συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα, όταν οι ελεγκτικοί μηχανισμοί λειτουργούν επιλεκτικά ή όταν η νομοθετική εξουσία χρησιμοποιείται για να καλύψει καταχρηστικές πρακτικές, τότε η τυπική νομιμότητα μετατρέπεται σε εργαλείο απόκρυψης ουσιαστικής παρανομίας. Η εγκληματολογική ανάλυση, επομένως, οφείλει να εξετάζει όχι μόνο το εάν μια πράξη είναι τυπικά παράνομη, αλλά και το αν παράγει κοινωνική βλάβη, αν υπονομεύει τη θεσμική ισότητα και αν αλλοιώνει τον δημόσιο σκοπό της κρατικής λειτουργίας.¹²

Το κρατικά οργανωμένο έγκλημα εμφανίζεται συχνά μέσα από πρακτικές επιλεκτικής εφαρμογής των κανόνων, διοικητικής αδιαφάνειας, σκόπιμης παράλειψης ελέγχων ή προστασίας συγκεκριμένων δικτύων συμφερόντων. Σε αυτή την περίπτωση, το κράτος δεν λειτουργεί ως ουδέτερος διαιτητής, αλλά ως πεδίο σύγκρουσης και διαπραγμάτευσης ισχύος. Εκεί ακριβώς αναδεικνύεται η ιδιαιτερότητα του φαινομένου: η κρατική εξουσία έχει τη δυνατότητα όχι μόνο να παραβιάζει κανόνες, αλλά και να επηρεάζει το ίδιο το περιεχόμενο

¹¹ Brent Fisse and John Braithwaite, *Corporations, Crime and Accountability* (Cambridge University Press 1993).

¹² Βιδάλη, Σ., 'Νομιμότητα και παρανομία: Βίοι παράλληλοι', *tnxs* (2013).

των κανόνων, καθώς και τους όρους υπό τους οποίους θα διερευνηθεί ή θα παραμείνει αόρατη μια επιζήμια πράξη.¹³

Η διάκριση ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία γίνεται ακόμη πιο δυσχερής όταν η κρατική δράση φέρει αυξημένο κύρος και συνδέεται με τη διαχείριση σύνθετων διοικητικών ή οικονομικών θεμάτων. Τότε, η κοινωνία δυσκολεύεται να αναγνωρίσει πότε μια απόφαση αποτελεί νόμιμη άσκηση διακριτικής ευχέρειας και πότε συνιστά κατάχρηση εξουσίας. Το ίδιο ισχύει και για τη δικαιοσύνη, η οποία συχνά καλείται να αξιολογήσει πράξεις που βρίσκονται στα όρια ανάμεσα στο διοικητικά ανεκτό, το πολιτικά διαχειρίσιμο και το ποινικά αξιόλογο. Έτσι, η αοριστία των ορίων γίνεται πρόσφορο έδαφος για ατιμωρησία¹⁴. Η εγκληματολογική σημασία αυτής της προβληματικής είναι μεγάλη, διότι μετατοπίζει την προσοχή από το ερώτημα «ποιος παραβίασε τον νόμο;» στο ερώτημα «πώς η ίδια η εξουσία διαμορφώνει τα όρια του νόμιμου και του παράνομου;». Με άλλα λόγια, το κρατικά οργανωμένο έγκλημα αναδεικνύει ότι η παρανομία των ισχυρών δεν εδράζεται μόνο στην ευθεία παραβίαση κανόνων, αλλά και στην ικανότητα ελέγχου των διαδικασιών ορισμού, ερμηνείας και εφαρμογής τους. Για τον λόγο αυτό, η μελέτη του φαινομένου απαιτεί κριτική προσέγγιση του κράτους, της διοίκησης, των ελεγκτικών μηχανισμών και των πολιτικών σχέσεων που παράγουν συνθήκες θεσμικής αδιαφάνειας.¹⁵

1.3 Κρατικό-εταιρικό έγκλημα και πολιτική διαφθορά

Η πολιτική διαφθορά συνιστά μία από τις πιο κρίσιμες εκφάνσεις του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος, καθώς αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο η δημόσια εξουσία μπορεί να αποσπαστεί από τον θεσμικό της προορισμό και να μετατραπεί σε μηχανισμό εξυπηρέτησης ιδιωτικών συμφερόντων. Δεν αφορά μόνο περιπτώσεις άμεσης δωροδοκίας ή προσωπικού πλουτισμού, αλλά ένα ευρύτερο πλέγμα άτυπων σχέσεων, ανταλλαγών και αμοιβαίων εξυπηρετήσεων μεταξύ πολιτικών προσώπων, διοικητικών μηχανισμών και επιχειρηματικών

¹³ Green, P. and Ward, T., 'Corruption as State Crime', in P. Green and T. Ward (eds), *State Crime: Governments, Violence and Corruption* (Virginia, Pluto Press, 2004).

¹⁴ Ibid

¹⁵ Γεωργουλός, Σ., 'Κρατικό - Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα', στο Αρτινοπούλου, Β. κ.ά. (επιμ.), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος* (Αθήνα, ΕΕΜΕΚΕ, 2018).

φορέων. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική διαφθορά δεν αποτελεί ένα μεμονωμένο ηθικό ολίσθημα, αλλά δομικό μηχανισμό μέσω του οποίου το κρατικό και το εταιρικό συμφέρον μπορούν να συμπλέκονται εις βάρος του δημόσιου συμφέροντος. Στον πυρήνα της πολιτικής διαφθοράς βρίσκεται η αλλοίωση του σκοπού της δημόσιας λειτουργίας. Ο πολιτικός ή διοικητικός φορέας, αντί να ασκεί τις αρμοδιότητές του με γνώμονα τη νομιμότητα, τη διαφάνεια και την κοινωνική ωφέλεια, επηρεάζεται από οικονομικά ανταλλάγματα, προσδοκίες πολιτικής υποστήριξης ή πιέσεις ισχυρών επιχειρηματικών παραγόντων. Αντίστοιχα, οι επιχειρήσεις δεν περιορίζονται στην οικονομική δραστηριότητα εντός των όρων του ανταγωνισμού, αλλά επιδιώκουν να διαμορφώσουν το ίδιο το θεσμικό περιβάλλον προς όφλός τους. Έτσι, η διαφθορά δεν εμφανίζεται μόνο ως παράνομη συναλλαγή, αλλά ως τρόπος άσκησης πολιτικής και οικονομικής ισχύος.¹⁶

Η κοινωνική βλάβη που προκαλεί η πολιτική διαφθορά είναι πολυεπίπεδη. Πρώτον, στρεβλώνει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αφού η κρατική πολιτική παύει να αντανάκλα κοινωνικές προτεραιότητες και προσανατολίζεται στην εξυπηρέτηση οργανωμένων ιδιωτικών συμφερόντων. Δεύτερον, υπονομεύει την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς, διότι ενισχύει την εντύπωση ότι η εξουσία λειτουργεί επιλεκτικά και όχι με όρους ισότητας και λογοδοσίας. Τρίτον, επιφέρει απτές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες, όπως κατασπατάληση δημόσιων πόρων, στρεβλή κατανομή αγαθών, αδιαφανείς συμβάσεις και περιορισμό της αποτελεσματικότητας κρίσιμων δημόσιων πολιτικών. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι η πολιτική διαφθορά στο πλαίσιο του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος συχνά δεν έχει εμφανή μορφή. Εκδηλώνεται μέσα από ευνοϊκές νομοθετικές παρεμβάσεις, καθυστερήσεις ή παραλείψεις ελέγχων, επιλεκτική διοικητική προστασία, πολιτικές εξαρτήσεις και δίκτυα επιρροής που δεν είναι πάντοτε εύκολο να αποδειχθούν ποινικά. Ακριβώς γι' αυτό, το φαινόμενο εμφανίζει υψηλή ανθεκτικότητα. Η ίδια η θεσμική του κάλυψη το καθιστά λιγότερο ορατό και πιο δύσκολο να αντιμετωπιστεί. Η διαφθορά ενσωματώνεται έτσι στην καθημερινή λειτουργία του πολιτικο-διοικητικού συστήματος και παύει να εκλαμβάνεται ως εξαίρεση.¹⁷

¹⁶ Γασπαρινάτου, Μ., 'Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα', στο Βιδάλη, Σ. κ.ά., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, εκδ. ΕΑΠ, 2019).

¹⁷ Della Porta, D. and Vanucci, A., *The Hidden Order of Corruption: An Institutional Approach* (London and New York, Routledge, 2012).

Η έννοια της ατιμωρησίας αποκτά εδώ κεντρική σημασία. Όταν πρόσωπα με πρόσβαση στην εξουσία μπορούν να επηρεάσουν ελεγκτικούς, διοικητικούς ή ακόμη και δικαστικούς μηχανισμούς, τότε η πολιτική διαφθορά προστατεύεται από το ίδιο το σύστημα μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Η ποινική αξιολόγηση καθυστερεί, μετατοπίζεται ή υποχωρεί μπροστά σε πολιτικές σκοπιμότητες, με αποτέλεσμα η κοινωνική βλάβη να παραμένει ουσιαστικά χωρίς αντίστοιχη λογοδοσία. Για τον λόγο αυτό, η πολιτική διαφθορά πρέπει να ιδωθεί όχι μόνο ως ειδικό ποινικό αδίκημα, αλλά ως μορφή δομικής εκτροπής που αποκαλύπτει τα όρια του κράτους δικαίου όταν αυτό έρχεται αντιμέτωπο με τα συμφέροντα των ισχυρών.¹⁸

1.4 Μεταβολές του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα

Η εξέλιξη του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα συνδέεται άμεσα με τις μεταβολές του πολιτικού συστήματος, της δημόσιας διοίκησης και της οικονομικής οργάνωσης της χώρας. Δεν πρόκειται για ένα σταθερό ή αμετάβλητο φαινόμενο, αλλά για μια μορφή εγκληματικότητας των ισχυρών που μετασχηματίζεται ανάλογα με τις θεσμικές συνθήκες, τις μορφές κρατικής παρέμβασης και τις εκάστοτε σχέσεις μεταξύ πολιτικής εξουσίας και αγοράς. Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή η ιστορική ανάπτυξη του κράτους συνοδεύτηκε από πελατειακές πρακτικές, αδύναμους μηχανισμούς ελέγχου, έντονη κομματικοποίηση της διοίκησης και διαχρονικές μορφές διαπλοκής ανάμεσα σε δημόσιους και ιδιωτικούς δρώντες.¹⁹

Σε παλαιότερες φάσεις, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα εκδηλωνόταν κυρίως μέσα από πιο άμεσες και ορατές σχέσεις συναλλαγής: ευνοιοκρατικές αναθέσεις, αδιαφανείς δημόσιες συμβάσεις, προστασία συγκεκριμένων επιχειρηματικών συμφερόντων και χρήση της κρατικής ισχύος για την εξυπηρέτηση οικονομικών δικτύων με πολιτικές προσβάσεις. Οι μηχανισμοί αυτοί δεν εμφανίζονταν πάντοτε ως ποινικά κολάσιμες πράξεις, αλλά συχνά ως «κανονικές»

¹⁸ Stamouli, E., Gasparinatos, M. and Kouroutzas, C., 'Corruption as state-corporate crime: the example of the health sector in Greece', *Trends in Organized Crime*, vol. 26, no. 3 (2023), pp. 258–292.

¹⁹ E. Georgoulas, 'State-corporate crime in Greece, in the era of memoranda', in C. Spinellis, N. Theodorakis, E. Billis and G. Papadimitrakopoulos (eds), *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice and the Way Forward, Essays in Honour of Nestor Courakis*, vol. II (Athens, Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2017).

πρακτικές ενός διοικητικού και πολιτικού συστήματος που λειτουργούσε με όρους προσωπικών σχέσεων, ανταλλαγμάτων και επιλεκτικής μεταχείρισης. Έτσι, η ίδια η διοικητική κουλτούρα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρόσφορο έδαφος για την αναπαραγωγή βλαπτικών συμπεριφορών χωρίς άμεση ή επαρκή θεσμική αντίδραση²⁰.

Με την ένταξη της χώρας σε πιο σύνθετα ευρωπαϊκά και διεθνή ρυθμιστικά περιβάλλοντα, οι μορφές αυτές δεν εξαφανίστηκαν, αλλά προσαρμόστηκαν. Η κρατική λειτουργία έγινε περισσότερο τεχνική, οι αγορές πιο εξειδικευμένες και οι σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα περισσότερο πολύπλοκες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το κρατικό-εταιρικό έγκλημα να αποκτήσει λιγότερο εμφανείς και περισσότερο θεσμικά επενδεδυμένες μορφές. Η επιρροή δεν ασκείται πλέον μόνο μέσω άμεσης συναλλαγής, αλλά και μέσω της διαμόρφωσης ρυθμιστικών πλαισίων, της άσκησης πίεσης σε ελεγκτικούς μηχανισμούς, της αξιοποίησης τεχνοκρατικών επιχειρημάτων και της μετατόπισης κρίσιμων αποφάσεων σε πεδία χαμηλής κοινωνικής ορατότητας. Η περίοδος της οικονομικής κρίσης και των μνημονίων αποτέλεσε κομβική καμπή. Η δημοσιονομική πίεση, η αναδιάρθρωση του κράτους, οι ιδιωτικοποιήσεις, η επιτάχυνση διαδικασιών και η έμφαση στην αποτελεσματικότητα δημιούργησαν νέες δυνατότητες παρέμβασης ιδιωτικών συμφερόντων στη δημόσια σφαίρα. Παράλληλα, η αποδυνάμωση κοινωνικών εγγυήσεων και η υπερφόρτωση των ελεγκτικών και δικαστικών μηχανισμών μείωσαν την ικανότητα ουσιαστικής λογοδοσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα μετασχηματίστηκε από περισσότερο «χειροπιαστές» μορφές συναλλαγής σε πιο σύνθετα δίκτυα αλληλεξάρτησης, μέσα στα οποία η ευθύνη διαχέεται και η απόδοση λογοδοσίας καθίσταται δυσχερέστερη.²¹

Σημαντική είναι και η αλλαγή στον δημόσιο λόγο για το φαινόμενο. Υποθέσεις που παλαιότερα αντιμετωπίζονταν ως μεμονωμένα σκάνδαλα άρχισαν να αναδεικνύονται ως συμπτώματα δομικών παθολογιών. Η διαχείριση δημόσιου χρήματος, η φαρμακευτική πολιτική, τα μεγάλα έργα, οι τραπεζικές σχέσεις και η λειτουργία των εποπτικών θεσμών ανέδειξαν ότι το πρόβλημα δεν περιορίζεται σε μεμονωμένα πρόσωπα, αλλά αφορά

²⁰ Transparency International, Global Corruption Report 2006: Corruption and Health (Pluto Press 2006).

²¹ Σ. Γεωργουλός, 'Κρατικό - Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα', στο Β. Αρτινοπούλου κ.ά. (επιμ.), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος* (Αθήνα, ΕΕΜΕΚΕ, 2018).

επαναλαμβανόμενα πρότυπα σχέσεων ανάμεσα στο κράτος και τις οικονομικές ελίτ. Συνεπώς, οι μεταβολές του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος στην Ελλάδα αντανakλούν τον ίδιο τον μετασχηματισμό της κρατικής λειτουργίας και της αγοράς, γεγονός που καθιστά αναγκαία μια ιστορική και θεσμική προσέγγιση του φαινομένου.²²

1.5 Εγκληματολογική προσέγγιση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου

Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου αποτελούν μία από τις σημαντικότερες κατηγορίες της εγκληματικότητας των ισχυρών και συνιστούν κομβικό αντικείμενο της σύγχρονης εγκληματολογίας. Η θεωρητική τους σημασία έγκειται στο ότι αμφισβήτησαν την παραδοσιακή εικόνα του εγκλήματος ως συμπεριφοράς που συνδέεται αποκλειστικά με τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό ή τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Αντίθετα, τα εγκλήματα του λευκού κολάρου ανέδειξαν ότι σοβαρές παραβατικές πράξεις μπορούν να διαπραχθούν από άτομα με υψηλό κοινωνικό κύρος, επαγγελματική αξιοπιστία και ισχυρή θεσμική θέση, στο πλαίσιο της νόμιμης επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Με τον τρόπο αυτό, η εγκληματολογία στράφηκε προς περιοχές εξουσίας και κοινωνικής ισχύος που επί μακρόν έμεναν στο περιθώριο της ποινικής και επιστημονικής προσοχής.²³

Κεντρικό στοιχείο της εγκληματολογικής προσέγγισης είναι η αναγνώριση της επιλεκτικότητας του ποινικού συστήματος. Ενώ τα εγκλήματα των αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων καταγράφονται ευκολότερα, διώκονται ταχύτερα και τιμωρούνται συχνότερα, οι παραβάσεις των οικονομικά και κοινωνικά ισχυρών τείνουν να υποβαθμίζονται, να διοικητικοποιούνται ή να εμφανίζονται ως απλές επαγγελματικές παρεκτροπές. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι λιγότερο βλαπτικές. Αντιθέτως, τα εγκλήματα του λευκού κολάρου μπορεί να παράγουν τεράστια κοινωνική ζημία, χωρίς να ενεργοποιούν αντίστοιχης έντασης κοινωνική καταδίκη ή ποινική αντίδραση. Η εγκληματολογία, επομένως, δεν εξετάζει μόνο την πράξη, αλλά και τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους ορισμένες κοινωνικά βλαπτικές

²² Χ. Κουρούτζας, 'Το έγκλημα αποδίδει: κρατικά-εταιρικά εγκλήματα στην Ελλάδα', στο Σ. Βιδάλη κ.ά., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

²³ Β. Βασιλαντωνοπούλου, «Λευκά Κολάρα» και *Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική* (Αθήνα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2014).

συμπεριφορές καθίστανται λιγότερο ορατές ή λιγότερο «εγκληματικές» στη συλλογική συνείδηση.²⁴

Ένα ακόμη βασικό γνώρισμα αυτής της μορφής εγκληματικότητας είναι ο οργανωτικός της χαρακτήρας. Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου σπάνια αποτελούν αυθόρμητες ή καθαρά ατομικές πράξεις. Συνήθως τελούνται μέσα σε οργανωμένα επαγγελματικά και επιχειρηματικά περιβάλλοντα, όπου η εξειδίκευση των ρόλων, η διάχυση της ευθύνης και η τεχνική πολυπλοκότητα δυσχεραίνουν τον εντοπισμό και την απόδειξή τους. Ο δράστης δεν εμφανίζεται ως κλασικός παραβάτης, αλλά ως σεβαστός επαγγελματίας που ενεργεί εντός θεσμικού πλαισίου. Αυτό ακριβώς καθιστά τα εγκλήματα του λευκού κολάρου τόσο ανθεκτικά: αποκρύπτονται πίσω από τη ρουτίνα της αγοράς, τη γλώσσα της τεχνοκρατίας και το κύρος της επαγγελματικής ιδιότητας. Η εγκληματολογική θεωρία συνδέει επίσης τα εγκλήματα αυτά με ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές διεργασίες, όπως η πίεση για επιτυχία, η κουλτούρα του ανταγωνισμού, η ανομία και η κανονικοποίηση παραβατικών πρακτικών στο εσωτερικό οργανισμών. Σε περιβάλλοντα όπου η επίτευξη κέρδους ή η επαγγελματική ανέλιξη αναγορεύεται σε απόλυτο κριτήριο επιτυχίας, η παραβίαση κανόνων μπορεί να παρουσιάζεται ως ανεκτή, αναγκαία ή και στρατηγικά χρήσιμη. Έτσι, η παραβατικότητα δεν εμφανίζεται ως εξαίρεση, αλλά ως ενσωματωμένη δυνατότητα του ίδιου του οργανωμένου οικονομικού βίου. Η σημασία των εγκλημάτων του λευκού κολάρου είναι μεγάλη και λόγω των συνεπειών τους. Οι οικονομικές απώλειες, οι φορολογικές απάτες, οι παραπλανητικές επιχειρηματικές πρακτικές, οι βλάβες στη δημόσια υγεία ή στο περιβάλλον και η υπονόμηση της εμπιστοσύνης στους θεσμούς αποδεικνύουν ότι η κοινωνική ζημία τους μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτερη από εκείνη πολλών συμβατικών εγκλημάτων. Άρα, η εγκληματολογική προσέγγιση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου δεν διευρύνει απλώς το αντικείμενο της εγκληματολογίας, αλλά επανακαθορίζει και το ίδιο το ερώτημα περί εγκλήματος, εξουσίας και κοινωνικής βλάβης.²⁵

²⁴ D. Friedrichs, 'White-Collar Crime in Postmodern, Globalized World', in H. N. Pontell and G. Geis (eds), *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (Irvine, Springer, 2007).

²⁵ Α. Χουλιάρης, 'Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική', στο Σ. Βιδάλη κ.ά., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

1.6 Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου σύμφωνα με τον Sutherland

Η συμβολή του Edwin Sutherland στη μελέτη των εγκλημάτων του λευκού κολάρου υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης. Ο Sutherland ήταν εκείνος που αμφισβήτησε τη μέχρι τότε κυρίαρχη άποψη ότι το έγκλημα αποτελεί κυρίως γνώρισμα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων ή αποτέλεσμα φτώχειας, κοινωνικής αποδιοργάνωσης και προσωπικής παθολογίας. Με την εισαγωγή της έννοιας του εγκλήματος του λευκού κολάρου, ανέδειξε ότι πρόσωπα υψηλού κοινωνικού κύρους και αξιοπιστίας είναι δυνατόν να διαπράττουν σοβαρές παραβάσεις κατά την άσκηση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Η θεωρητική αυτή μετατόπιση είχε τεράστια σημασία, διότι επέβαλε στην εγκληματολογία να αντιμετωπίσει την παραβατικότητα των ελίτ ως κανονικό και όχι περιθωριακό αντικείμενο μελέτης. Σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του, το έγκλημα του λευκού κολάρου είναι έγκλημα που τελείται από πρόσωπο υψηλού κοινωνικού κύρους και σεβαστής θέσης στο πλαίσιο του επαγγέλματός του. Ο ορισμός αυτός είναι ουσιώδης, επειδή συνδέει άμεσα τη φύση της πράξης με το κοινωνικό προφίλ του δράστη και το επαγγελματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρα. Ο Sutherland δεν επιδίωκε απλώς να περιγράψει μια νέα κατηγορία αδικημάτων, αλλά να δείξει ότι το ποινικό σύστημα και η κοινωνική αντίληψη περί εγκλήματος είναι βαθιά επιλεκτικά. Οι πράξεις των ισχυρών συχνά δεν καταγράφονται ως εγκλήματα με την ίδια ένταση, ακριβώς επειδή οι δράστες τους διαθέτουν κύρος, νομιμοποίηση και πρόσβαση σε θεσμούς προστασίας.²⁶

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι ο Sutherland επέμεινε πως οι παραβάσεις αυτές δεν παύουν να είναι εγκλήματα επειδή αντιμετωπίζονται συχνά με διοικητικά, αστικά ή πειθαρχικά μέσα αντί για ποινικές κυρώσεις. Με αυτόν τον τρόπο, αμφισβήτησε την ιδέα ότι η έννοια του εγκλήματος ταυτίζεται αποκλειστικά με ό,τι διώκεται αυστηρά από το ποινικό δίκαιο. Αντίθετα, τόνισε ότι πολλές από τις πρακτικές επιχειρήσεων και επαγγελματιών παράγουν σοβαρή κοινωνική βλάβη, ακόμη και όταν το κράτος επιλέγει να τις υποβαθμίσει ή να τις

²⁶ E. Sutherland, 'Is "White Collar Crime" Crime?', *American Sociological Review*, vol. 10, no. 2 (1944).

μεταχειριστεί ηπιότερα. Η θεωρία του, συνεπώς, στράφηκε όχι μόνο στους δράστες αλλά και στους μηχανισμούς επιλεκτικής ποινικοποίησης.²⁷

Επιπροσθέτως, ο Sutherland συνέδεσε τα εγκλήματα του λευκού κολάρου με τη θεωρία της διαφορικής συναναστροφής. Υποστήριξε ότι η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται μέσα από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και ότι το ίδιο ισχύει και για τους επαγγελματικούς και επιχειρηματικούς χώρους. Όταν σε ένα περιβάλλον οι παραβιάσεις κανόνων γίνονται ανεκτές, επιβραβεύονται ή εξορθολογίζονται ως απαραίτητες για την επιτυχία, τότε η παραβατικότητα ενσωματώνεται στην επαγγελματική κουλτούρα. Έτσι, το έγκλημα του λευκού κολάρου δεν είναι μόνο αποτέλεσμα ατομικής απληστίας, αλλά και προϊόν οργανωμένων μορφών κοινωνικής μάθησης. Η σημασία της σκέψης του Sutherland παραμένει επίκαιρη, διότι μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι οι ισχυροί έχουν τη δυνατότητα να παρανομούν με τρόπους λιγότερο ορατούς, περισσότερο σύνθετους και συχνά περισσότερο επιζήμιους από τα συμβατικά εγκλήματα. Διαθέτουν πρόσβαση σε πόρους, τεχνικές γνώσεις και θεσμικές διασυνδέσεις που μειώνουν τον κίνδυνο εντοπισμού και τιμωρίας. Για τον λόγο αυτό, η θεωρία του Sutherland άνοιξε τον δρόμο για τη μελέτη όχι μόνο των επαγγελματικών και εταιρικών παραβάσεων, αλλά και ευρύτερων μορφών εγκληματικότητας των ισχυρών, όπως η πολιτική διαφθορά και το κρατικό-εταιρικό έγκλημα.²⁸

1.7 Τα εγκλήματα της υψηλής διαφθοράς

Η έννοια των εγκλημάτων της υψηλής διαφθοράς αναφέρεται σε μορφές παραβατικότητας που αναπτύσσονται στα ανώτερα επίπεδα της πολιτικής, διοικητικής και οικονομικής εξουσίας και συνδέονται με την κατάχρηση θεσμικής θέσης προς όφελος ιδιωτικών ή οργανωμένων συμφερόντων. Σε αντίθεση με τη μικροδιαφθορά, η οποία εκδηλώνεται συνήθως στην καθημερινή επαφή του πολίτη με τη διοίκηση μέσα από επιμέρους πρακτικές δωροδοκίας ή παράτυπης εξυπηρέτησης, η υψηλή διαφθορά έχει σαφώς δομικό χαρακτήρα. Δεν αφορά

²⁷ Β. Βασιλαντωνοπούλου, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; - Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου', στο Κ. Σπινέλλη κ.ά., *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2016).

²⁸ Σ. Γεωργουλάς, 'Από το έγκλημα του λευκού κολάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα', στο Σ. Βιδάλη κ.ά., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

απλώς μεμονωμένες παράνομες συναλλαγές, αλλά σύνθετες μορφές επιρροής και εξάρτησης που επηρεάζουν τον τρόπο λειτουργίας του κράτους, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη συνολική κατανομή δημόσιων πόρων. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια μορφή εγκληματικότητας των ισχυρών, η οποία αναπτύσσεται ακριβώς εκεί όπου συγκεντρώνεται η μεγαλύτερη δυνατότητα άσκησης επιρροής²⁹.

Βασικό χαρακτηριστικό των εγκλημάτων της υψηλής διαφθοράς είναι ότι εκδηλώνονται μέσα σε θεσμικά περιβάλλοντα που φέρουν νομιμοποιητικό κύρος. Οι δράστες δεν εμφανίζονται ως κλασικοί παραβάτες, αλλά ως πολιτικά πρόσωπα, ανώτερα διοικητικά στελέχη, επιχειρηματίες, σύμβουλοι ή φορείς με κοινωνική αναγνώριση και θεσμική ισχύ. Η παραβατική τους δραστηριότητα δεν λαμβάνει πάντοτε τη μορφή μιας άμεσης και εμφανώς παράνομης συναλλαγής. Αντίθετα, συχνά ενσωματώνεται σε διαδικασίες που παρουσιάζονται ως κανονικές εκφάνσεις της διοικητικής ή πολιτικής λειτουργίας: ευνοϊκές ρυθμίσεις, στοχευμένες δημόσιες συμβάσεις, επιλεκτική εποπτεία, σκόπιμες καθυστερήσεις ελέγχων ή διαμόρφωση κανονιστικών πλαισίων που ωφελούν συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα. Έτσι, η παραβατικότητα συγχέεται με τη θεσμική λειτουργία και καθίσταται λιγότερο ορατή τόσο κοινωνικά όσο και ποινικά.³⁰

Η εγκληματολογική σημασία της υψηλής διαφθοράς συνδέεται άμεσα με την κοινωνική βλάβη που παράγει. Οι συνέπειές της δεν περιορίζονται στην παράνομη μεταφορά οικονομικών ωφελημάτων ή στον αθέμιτο πλουτισμό συγκεκριμένων προσώπων. Η υψηλή διαφθορά αλλοιώνει τον ίδιο τον σκοπό της δημόσιας εξουσίας, καθώς μετατρέπει το κράτος από φορέα συλλογικής οργάνωσης και προστασίας του δημόσιου συμφέροντος σε μηχανισμό εξυπηρέτησης περιορισμένων ιδιωτικών επιδιώξεων. Η στρέβλωση αυτή οδηγεί σε κακή κατανομή δημόσιων πόρων, σε αναποτελεσματικές πολιτικές επιλογές, σε αποδυνάμωση κρίσιμων θεσμών εποπτείας και, τελικά, σε υπονόμευση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη δημοκρατική λειτουργία³¹. Όταν η κοινωνία αντιλαμβάνεται ότι η ισχύς καθορίζει την πρόσβαση στην ευνοϊκή μεταχείριση, ενισχύεται η πεποίθηση ότι η ισότητα απέναντι στον νόμο αποτελεί περισσότερο τυπική διακήρυξη παρά ουσιαστική πραγματικότητα. Ιδιαίτερο

²⁹ Ibid

³⁰ Della Porta and Vanucci, *Hidden Order of Corruption*, p. 84.

³¹ Transparency International, *Global Corruption Report 2006: Corruption and Health* (Pluto Press 2006).

γνώρισμα των εγκλημάτων της υψηλής διαφθοράς είναι η στενή τους σχέση με τη θεσμική ατιμωρησία. Οι εμπλεκόμενοι διαθέτουν συνήθως πρόσβαση σε μηχανισμούς επιρροής, δίκτυα προστασίας και δυνατότητα διαχείρισης της πληροφορίας. Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να επηρεάσουν όχι μόνο την τέλεση της επιζήμιας πράξης, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτή θα ερευνηθεί, θα ερμηνευθεί ή θα αποσιωπηθεί. Η αδιαφάνεια, η γραφειοκρατική πολυπλοκότητα, η διάχυση της ευθύνης και η πολιτική εξάρτηση ελεγκτικών μηχανισμών δημιουργούν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο η λογοδοσία καθίσταται δυσχερής. Συχνά, η ποινική αξιολόγηση καθυστερεί, μετατρέπεται σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης ή εξαντλείται στην απόδοση ατομικών ευθυνών, χωρίς να θίγονται οι βαθύτερες δομές που επέτρεψαν την ανάπτυξη του φαινομένου.³²

Τα εγκλήματα της υψηλής διαφθοράς συνδέονται επίσης με τη διαπλοκή μεταξύ πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Όσο περισσότερο αλληλεξαρτώνται οι κρατικοί μηχανισμοί και τα μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα η δημόσια πολιτική να επηρεάζεται από ιδιωτικά κέντρα ισχύος. Η επιρροή αυτή δεν είναι πάντοτε αποτέλεσμα άμεσης παρανομίας, αλλά μπορεί να εκδηλώνεται μέσω άτυπων δικτύων, σχέσεων αμοιβαιότητας, προσδοκιών μελλοντικής ανταπόδοσης και διαρκούς διαπραγματεύσεως συμφερόντων. Έτσι, η διαφθορά παύει να είναι μια έκτακτη εκτροπή και μετατρέπεται σε μηχανισμό ενσωματωμένο στην ίδια τη λειτουργία της εξουσίας.³³

Ουσιαστικά, η μελέτη των εγκλημάτων της υψηλής διαφθοράς είναι κρίσιμη για την εγκληματολογία των ισχυρών, διότι αναδεικνύει ότι οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής βλάβης δεν προκύπτουν απαραίτητα από πράξεις ανοιχτής βίας ή ευθείας παρανομίας, αλλά από τη συστηματική αλλοίωση της θεσμικής λειτουργίας προς όφελος εκείνων που διαθέτουν οικονομική, πολιτική και κοινωνική ισχύ. Η υψηλή διαφθορά αποκαλύπτει, επομένως, ότι το έγκλημα δεν βρίσκεται πάντοτε απέναντι από το κράτος, αλλά μπορεί να αναπτύσσεται στο εσωτερικό του και να ενισχύεται από τις ίδιες τις δομές που όφειλαν να το αποτρέπουν.

³² Ibid

³³ Ibid

1.8 Διαφορές – κοινά χαρακτηριστικά εγκλημάτων λευκού κολάρου και κρατικού-εταιρικού εγκλήματος

Τα εγκλήματα του λευκού κολάρου και το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αποτελούν δύο από τις σημαντικότερες μορφές εγκληματικότητας των ισχυρών και παρουσιάζουν ουσιώδεις θεωρητικές συγγένειες, αλλά και κρίσιμες διαφοροποιήσεις. Και οι δύο έννοιες μετατοπίζουν το ενδιαφέρον της εγκληματολογίας από την παραβατικότητα των κοινωνικά αδύναμων προς τη μελέτη επιζήμιων πρακτικών που παράγονται μέσα σε περιβάλλοντα ισχύος, κύρους και θεσμικής νομιμοποίησης. Όμως, διαφέρουν ως προς το εύρος, τους δρώντες και τη θεσμική δομή μέσα στην οποία αναπτύσσονται. Το πρώτο κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η σχέση τους με την κοινωνική ισχύ. Τόσο στα εγκλήματα του λευκού κολάρου όσο και στο κρατικό-εταιρικό έγκλημα, οι δράστες δεν βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής, αλλά στον πυρήνα της οικονομικής, επαγγελματικής ή πολιτικής εξουσίας. Πρόκειται για πρόσωπα ή οργανισμούς που διαθέτουν πρόσβαση σε πόρους, εξειδικευμένη γνώση, θεσμικές διασυνδέσεις και δυνατότητα επιρροής στους μηχανισμούς ελέγχου. Η θέση αυτή μειώνει την πιθανότητα εντοπισμού, διευκολύνει τη συγκαλύψη και αυξάνει τη δυνατότητα διαχείρισης των συνεπειών μιας παράνομης ή κοινωνικά βλαπτικής πράξης.³⁴

Ένα δεύτερο κοινό στοιχείο είναι η χαμηλή κοινωνική ορατότητα. Σε αντίθεση με τα συμβατικά εγκλήματα, τα οποία εμφανίζονται άμεσα ως αντικοινωνικές πράξεις, οι μορφές αυτές εγκληματικότητας συχνά αποκρύπτονται πίσω από θεσμικά αποδεκτές διαδικασίες. Στην περίπτωση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου, η παραβατικότητα συγκαλύπτεται από το κύρος της επαγγελματικής ιδιότητας, την τεχνική πολυπλοκότητα των συναλλαγών και την οργανωτική διάχυση της ευθύνης. Στην περίπτωση του κρατικού-εταιρικού εγκλήματος, η απόκρυψη γίνεται ακόμη πιο σύνθετη, καθώς η κοινωνικά επιζήμια πρακτική ενσωματώνεται σε διοικητικές αποφάσεις, πολιτικές επιλογές ή ρυθμιστικές διαδικασίες που φέρουν επίφαση νομιμότητας. Κοινή είναι επίσης η έννοια της επιλεκτικής ποινικοποίησης. Και στις δύο περιπτώσεις, η ποινική αντίδραση εμφανίζεται συχνά ηπιότερη, αργότερη ή λιγότερο αποτελεσματική σε σχέση με τη σοβαρότητα της κοινωνικής βλάβης. Οι παραβάσεις των ισχυρών τείνουν να αντιμετωπίζονται διοικητικά, πειθαρχικά ή συμβιβαστικά, ενώ η πλήρης ποινική αξιολόγηση δυσχεραίνεται από την πολυπλοκότητα των υποθέσεων, την αδιαφάνεια

³⁴ Stamouli, Gasparinatos and Kouroutzas, 'Corruption as state-corporate crime', pp. 271–273.

των οργανωτικών δομών και την επιρροή που ασκούν οι εμπλεκόμενοι στους μηχανισμούς λογοδοσίας.³⁵

Παρά τις ομοιότητες αυτές, οι διαφορές μεταξύ των δύο εννοιών είναι σημαντικές. Το έγκλημα του λευκού κολάρου αναφέρεται πρωτίστως σε παραβατικές πράξεις που τελούνται από πρόσωπα υψηλού κοινωνικού κύρους κατά την άσκηση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας. Το επίκεντρο εδώ είναι ο επαγγελματικός ρόλος, η οργανωτική κουλτούρα και η επιχειρηματική λειτουργία μέσα στην οποία αναπτύσσεται η παραβατικότητα. Αντίθετα, το κρατικό-εταιρικό έγκλημα προϋποθέτει τη σύμπραξη ή τη δομική αλληλεπίδραση μεταξύ κρατικών μηχανισμών και ιδιωτικών επιχειρηματικών συμφερόντων. Δεν αφορά μόνο την παραβατικότητα εντός μιας επιχείρησης ή ενός επαγγελματικού πλαισίου, αλλά τη συνάντηση κρατικής εξουσίας και εταιρικής ισχύος σε κοινό πεδίο παραγωγής κοινωνικής βλάβης. Ακόμη, διαφέρει η φύση της θεσμικής εμπλοκής. Στα εγκλήματα του λευκού κολάρου, το κράτος συχνά εμφανίζεται ως ρυθμιστής ή τιμωρός, έστω και επιλεκτικά. Στο κρατικό-εταιρικό έγκλημα, όμως, το ίδιο το κράτος ή τμήματά του μπορεί να λειτουργούν ως ενεργός συμμετέχων, διευκολυντής ή φορέας ανοχής. Η διάκριση αυτή είναι καθοριστική, διότι μεταβάλλει ριζικά το πρόβλημα της λογοδοσίας: όταν ο ελεγκτικός μηχανισμός εμπλέκεται ο ίδιος στην παραγωγή της βλάβης, η αποκάλυψη και αντιμετώπιση του φαινομένου γίνεται πολύ δυσκολότερη.³⁶

Έτσι φαίνεται πως, τα εγκλήματα του λευκού κολάρου και το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αποτελούν συγγενείς αλλά όχι ταυτόσημες μορφές εγκληματικότητας. Το πρώτο φωτίζει την παραβατικότητα που αναπτύσσεται μέσα στις επαγγελματικές και επιχειρηματικές δομές των ισχυρών, ενώ το δεύτερο αναδεικνύει τη δομική σύμπραξη κράτους και αγοράς στην παραγωγή κοινωνικής βλάβης. Και οι δύο έννοιες, ωστόσο, συγκλίνουν σε ένα κεντρικό εγκληματολογικό συμπέρασμα: οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής βλάβης συχνά δεν προέρχονται από την περιθωριακή παραβατικότητα, αλλά από εκείνους που διαθέτουν τη μεγαλύτερη θεσμική δύναμη να ορίζουν τους κανόνες, να τους παρακάμπτουν και, πολλές φορές, να αποφεύγουν τις συνέπειες της παραβίασής τους.

³⁵ Ibid

³⁶ Georgoulas, 'State-corporate crime in Greece', p. 418.

Κεφάλαιο 2: Ο τομέας της υγείας ως πεδίο κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας

2.1 Η ιδιαιτερότητα του τομέα της υγείας και των φαρμακοβιομηχανιών

Ο τομέας της υγείας κατέχει ιδιαίτερη θέση στη σύγχρονη κοινωνική και οικονομική οργάνωση, καθώς συνδέεται άμεσα με την προστασία της ανθρώπινης ζωής, τη διασφάλιση της ποιότητας ζωής, τη δημόσια ευημερία και τη συνοχή του κοινωνικού κράτους. Σε αντίθεση με άλλους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, η υγεία δεν αποτελεί απλώς ένα ακόμη πεδίο παροχής υπηρεσιών ή εμπορικής συναλλαγής, αλλά ένα θεμελιώδες κοινωνικό αγαθό, του οποίου η πρόσβαση επηρεάζει καθοριστικά την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας. Η διττή αυτή φύση της υγείας —ως δημόσιου αγαθού και ταυτόχρονα ως πεδίου έντονης οικονομικής δραστηριότητας— δημιουργεί ένα σύνθετο περιβάλλον μέσα στο οποίο το δημόσιο συμφέρον, οι κρατικές ρυθμιστικές αρμοδιότητες και τα ιδιωτικά επιχειρηματικά συμφέροντα συνυπάρχουν σε διαρκή αλληλεπίδραση, συχνά με αντικρουόμενες επιδιώξεις.³⁷ Η ιδιαιτερότητα του τομέα αυτού εντοπίζεται πρωτίστως στη δομική του εξάρτηση από το κράτος. Το κράτος δεν λειτουργεί μόνο ως θεσμικός επόπτης ή νομοθέτης, αλλά και ως βασικός χρηματοδότης, ρυθμιστής, αγοραστής υπηρεσιών, καθοριστής τιμών, φορέας αδειοδότησης και εγγυητής της πρόσβασης των πολιτών σε θεραπευτικά μέσα. Η κρατική παρουσία εκτείνεται από την αδειοδότηση ενός φαρμάκου και την τιμολόγησή του έως την ένταξή του σε καθεστώς αποζημίωσης, τη διανομή του μέσω του συστήματος υγείας και τον έλεγχο της συνταγογράφησης του. Αυτή η εκτεταμένη εμπλοκή της δημόσιας εξουσίας δημιουργεί αναπόφευκτα ένα πυκνό πλέγμα σχέσεων μεταξύ κρατικών μηχανισμών και ιδιωτικών επιχειρήσεων, στο οποίο η σύγκρουση συμφερόντων δεν αποτελεί εξαίρεση αλλά διαρκή πιθανότητα.³⁸

Ιδιαίτερη θέση στο πεδίο αυτό κατέχουν οι φαρμακοβιομηχανίες, οι οποίες αποτελούν από τις ισχυρότερες και οικονομικά πιο επιδραστικές μορφές εταιρικής δραστηριότητας διεθνώς. Η

³⁷ Michalowski, R. and Kramer, R., 'State-Corporate Crime and Criminological Inquiry', in N. Pontell and G. Geis (eds), *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (Springer 2007).

³⁸ Ibid

ισχύς τους δεν βασίζεται αποκλειστικά στο οικονομικό τους μέγεθος, αλλά και στην εξειδικευμένη επιστημονική γνώση που διαθέτουν, στην τεχνολογική υπεροχή, στη δυνατότητα ελέγχου της καινοτομίας μέσω των πατεντών, καθώς και στη στρατηγική τους θέση στη διαχείριση κρίσιμων θεραπευτικών αναγκών. Το φάρμακο, σε αντίθεση με ένα κοινό καταναλωτικό προϊόν, δεν αποτελεί αντικείμενο ελεύθερης επιλογής από τον τελικό χρήστη. Η πρόσβασή του διαμεσολαβείται από γιατρούς, κρατικούς φορείς, ασφαλιστικούς οργανισμούς και ρυθμιστικές αρχές. Συνεπώς, η οικονομική επιτυχία μιας φαρμακευτικής εταιρείας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο από την ποιότητα ή την αποτελεσματικότητα του προϊόντος της, αλλά και από την ικανότητά της να επηρεάζει τα ενδιαμέσως επίπεδα λήψης αποφάσεων. Η σχέση αυτή ενισχύεται από ένα κρίσιμο χαρακτηριστικό του συστήματος υγείας: την ασυμμετρία πληροφόρησης. Ο ασθενής, ως τελικός αποδέκτης της θεραπείας, σπάνια διαθέτει την επιστημονική γνώση για να αξιολογήσει ποια θεραπευτική επιλογή είναι κατάλληλη. Η απόφαση λαμβάνεται κυρίως από τον ιατρό, ενώ το κόστος καλύπτεται εν μέρει ή συνολικά από ασφαλιστικούς ή κρατικούς μηχανισμούς. Δημιουργείται έτσι ένα τριγωνικό σχήμα στο οποίο άλλος αποφασίζει, άλλος καταναλώνει και άλλος πληρώνει. Η διάκριση αυτή αποτελεί ένα από τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον χώρο της υγείας από τις υπόλοιπες αγορές και ταυτόχρονα τον καθιστούν ιδιαίτερα ευάλωτο σε πρακτικές αθέμιτης επιρροής. Όταν εκείνος που συνταγογραφεί μπορεί να επηρεαστεί από οικονομικά ή επαγγελματικά κίνητρα, όταν εκείνος που εγκρίνει ή τιμολογεί υπόκειται σε πολιτικές πιέσεις ή όταν εκείνος που χρηματοδοτεί αδυνατεί να ασκήσει ουσιαστικό έλεγχο, τότε το πεδίο γίνεται εξαιρετικά πρόσφορο για τη διαμόρφωση σχέσεων διαπλοκής.³⁹

Επιπρόσθετα, η φαρμακευτική αγορά χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου και έντονο ανταγωνισμό για μερίδια αγοράς, γεγονός που αυξάνει σημαντικά την πίεση για εμπορική επιτυχία. Η ανάπτυξη νέων φαρμακευτικών προϊόντων προϋποθέτει πολυετή έρευνα, τεράστιες επενδύσεις και σημαντικό επιχειρηματικό ρίσκο. Παρόλα αυτά, όταν ένα προϊόν καταφέρει να κατοχυρωθεί και να κυκλοφορήσει επιτυχώς, τα οικονομικά οφέλη μπορεί να είναι εξαιρετικά υψηλά. Αυτή η σχέση μεταξύ μεγάλου κόστους εισόδου και τεράστιου δυνητικού κέρδους δημιουργεί ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο η πίεση για εμπορική διεξόδου μπορεί να οδηγήσει σε πρακτικές που υπερβαίνουν τα όρια της θεμιτής επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η επιθετική προώθηση φαρμάκων, η προσπάθεια επιρροής

³⁹ Stamouli, E., Gasparinatos, M. and Kouroutzas, C., 'Corruption as state-corporate crime: the example of the health sector in Greece' (2023) 26(3) *Trends in Organized Crime* 258–292.

στη συνταγογράφηση, η χρηματοδότηση ερευνητικών ή εκπαιδευτικών δράσεων με στρατηγικό σκοπό, ακόμη και η επιδίωξη επιρροής στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικών υγείας, εντάσσονται σε αυτή τη λογική διεύρυνσης εταιρικής επιρροής⁴⁰.

Η ιδιαιτερότητα του τομέα της υγείας γίνεται ακόμη εντονότερη αν ληφθεί υπόψη ότι οι κοινωνικές συνέπειες των στρεβλώσεων δεν περιορίζονται στο οικονομικό επίπεδο. Σε άλλες αγορές, η αθέμιτη πρακτική μπορεί να προκαλέσει κυρίως οικονομική ζημία ή στρέβλωση του ανταγωνισμού. Στην υγεία, όμως, οι συνέπειες αγγίζουν άμεσα τη σωματική ακεραιότητα, τη θεραπευτική αποτελεσματικότητα, την ποιότητα ζωής και σε ορισμένες περιπτώσεις την ίδια την επιβίωση των πολιτών. Μια διαβρωμένη διαδικασία τιμολόγησης μπορεί να επιβαρύνει υπέρμετρα το δημόσιο σύστημα· μια κατευθυνόμενη συνταγογράφηση μπορεί να οδηγήσει σε ακατάλληλες θεραπευτικές επιλογές· η απόκρυψη ανεπιθύμητων ενεργειών μπορεί να έχει καταστροφικές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία. Η κοινωνική βλάβη επομένως είναι πολυδιάστατη: οικονομική, θεσμική, ηθική και υγειονομική. Επιπλέον, η σχέση κράτους και φαρμακοβιομηχανιών δεν αναπτύσσεται σε ουδέτερο περιβάλλον αλλά σε ένα πλαίσιο πολιτικής ισχύος, διεθνών εξαρτήσεων και παγκοσμιοποιημένων δικτύων επιρροής. Οι μεγάλες φαρμακευτικές εταιρείες διαθέτουν τη δυνατότητα να ασκούν πίεση όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε υπερεθνικό επίπεδο, επηρεάζοντας κανονισμούς, προτεραιότητες έρευνας, πολιτικές τιμολόγησης και διεθνείς συμβάσεις υγείας. Το γεγονός αυτό μετατρέπει τον τομέα της υγείας σε προνομιακό χώρο σύγκλισης πολιτικής εξουσίας και εταιρικής ισχύος, δηλαδή ακριβώς στο πεδίο όπου αναπτύσσονται μορφές κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας.⁴¹

Καθίσταται έτσι σαφές ότι η υγεία δεν αποτελεί απλώς έναν ακόμη ευάλωτο τομέα απέναντι στη διαφθορά, αλλά έναν χώρο στον οποίο οι δομικές ιδιαιτερότητες του συστήματος δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη πολύπλοκων σχέσεων εξάρτησης, επιρροής και συναλλαγής. Η κεντρική κρατική συμμετοχή, η οικονομική ισχύς των φαρμακοβιομηχανιών, η επιστημονική πολυπλοκότητα, η ασυμμετρία πληροφόρησης, η θεσμική διαμεσολάβηση της κατανάλωσης και η μεγάλη κοινωνική σημασία του αγαθού της υγείας συγκροτούν ένα πεδίο όπου η γραμμή ανάμεσα στη θεμιτή συνεργασία δημόσιου και

⁴⁰ Bernat, I. and Whyte, D., 'State-Corporate Crimes', in M. Rorie et al. (eds), *The Handbook of White-Collar Crime* (Wiley Blackwell 2016).

⁴¹ Wrage, A., 'Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case' *Forbes* (15 July 2020).

ιδιωτικού τομέα και στην κρατικό-εταιρική διαπλοκή μπορεί εύκολα να καταστεί δυσδιάκριτη. Ακριβώς γι' αυτό, η εγκληματολογική προσέγγιση του τομέα της υγείας απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, καθώς εδώ η κοινωνική βλάβη δεν αποτυπώνεται μόνο σε οικονομικούς δείκτες, αλλά στον ίδιο τον πυρήνα της ανθρώπινης ασφάλειας και κοινωνικής προστασίας.⁴²

2.2 Ρυθμιστικά πλαίσια, μηχανισμοί ελέγχου και αδυναμίες

Ο τομέας της υγείας αποτελεί έναν από τους πλέον αυστηρά ρυθμιζόμενους χώρους της σύγχρονης κρατικής παρέμβασης, ακριβώς επειδή αφορά ένα αγαθό με άμεση σύνδεση προς τη δημόσια ασφάλεια, την κοινωνική προστασία και τη διατήρηση της ανθρώπινης ζωής. Η παραγωγή, η αδειοδότηση, η κυκλοφορία, η τιμολόγηση, η αποζημίωση και η συνταγογράφηση φαρμακευτικών προϊόντων δεν συνιστούν απλές λειτουργίες της αγοράς, αλλά διαδικασίες που διέπονται από σύνθετα θεσμικά πλαίσια, διοικητικούς μηχανισμούς και νομικές εγγυήσεις. Το κράτος καλείται να εξισορροπήσει δύο συχνά αντικρουόμενες ανάγκες: από τη μία πλευρά τη διασφάλιση της πρόσβασης των πολιτών σε αποτελεσματικές και ασφαλείς θεραπείες και από την άλλη την ανάγκη ελέγχου της φαρμακευτικής δαπάνης, της διαφάνειας των διαδικασιών και της αποτροπής αθέμιτης επιρροής από ισχυρά οικονομικά συμφέροντα. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η πολυπλοκότητα δημιουργεί ένα περιβάλλον στο οποίο οι μηχανισμοί εποπτείας, παρά την τυπική τους συγκρότηση, συχνά εμφανίζουν δομικές αδυναμίες, θεσμικά κενά και λειτουργικές ανεπάρκειες⁴³.

Σε επίπεδο κανονιστικού πλαισίου, η φαρμακευτική αγορά υπόκειται σε ένα πλέγμα εθνικών, ευρωπαϊκών και διεθνών ρυθμίσεων. Η έγκριση ενός φαρμάκου απαιτεί επιστημονική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας, της ασφάλειας και της θεραπευτικής του προστιθέμενης αξίας. Η τιμολόγησή του αποτελεί διοικητική πράξη με σημαντικές δημοσιονομικές επιπτώσεις, ενώ η ένταξή του σε συστήματα αποζημίωσης επηρεάζει άμεσα τόσο τη δημόσια δαπάνη όσο και τη δυνατότητα πρόσβασης των ασθενών στη θεραπεία. Συγχρόνως, υφίστανται μηχανισμοί ελέγχου της διαφημιστικής προβολής, της σχέσης εταιρειών με επαγγελματίες υγείας, της παρακολούθησης ανεπιθύμητων ενεργειών και της

⁴² Ibid

⁴³ Καστανάς, Ι., *Εθνική Αρχή Διαφάνειας* (Νομική Βιβλιοθήκη 2022).

συμμόρφωσης με κανόνες δεοντολογίας. Θεωρητικά, το σύστημα αυτό συγκροτεί ένα πολυεπίπεδο δίκτυο θεσμικής προστασίας. Στην πράξη όμως, η ίδια του η πολυπλοκότητα μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας αδιαφάνειας⁴⁴.

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα των ρυθμιστικών μηχανισμών είναι η πολυδιάσπαση αρμοδιοτήτων. Στον χώρο της υγείας εμπλέκονται υπουργεία, εθνικοί οργανισμοί φαρμάκων, επιτροπές αξιολόγησης τεχνολογιών υγείας, ασφαλιστικοί φορείς, ελεγκτικές αρχές, δικαστικοί μηχανισμοί, νοσοκομειακές διοικήσεις και ανεξάρτητες αρχές διαφάνειας. Η διασπορά αυτή δημιουργεί συχνά θεσμική ασάφεια ως προς την ευθύνη, επικαλύψεις καθηκόντων, καθυστερήσεις και αδυναμία συντονισμένης αντίδρασης απέναντι σε πολύπλοκες μορφές διαφθοράς ή εταιρικής επιρροής. Όταν η ευθύνη διαχέεται σε πολλούς φορείς, συχνά καταλήγει να μη βαραίνει ουσιαστικά κανέναν⁴⁵. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερη σημασία έχει η ανισότητα τεχνογνωσίας μεταξύ δημόσιων φορέων και φαρμακευτικών επιχειρήσεων. Οι μεγάλες πολυεθνικές διαθέτουν εξειδικευμένα επιστημονικά επιτελεία, νομικούς συμβούλους, οικονομικούς αναλυτές, τεχνοκρατικούς μηχανισμούς και οργανωμένα δίκτυα στρατηγικής επιρροής. Αντίθετα, οι δημόσιοι οργανισμοί συχνά λειτουργούν με περιορισμένο προσωπικό, ανεπαρκείς πόρους, γραφειοκρατικές δυσκαμψίες και ελλείψεις εξειδικευμένης γνώσης. Αυτή η ασυμμετρία δημιουργεί μια κατάσταση στην οποία ο ελεγχόμενος διαθέτει συχνά μεγαλύτερη τεχνική ικανότητα από τον ελεγκτή. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι δημόσιοι θεσμοί καθίστανται περισσότερο ευάλωτοι είτε σε λανθασμένες αξιολογήσεις είτε σε στρατηγικές χειραγώγησης της πληροφόρησης.⁴⁶ Μια ακόμη κρίσιμη αδυναμία αφορά το φαινόμενο της ρυθμιστικής αιχμαλωσίας. Πρόκειται για τη σταδιακή ενσωμάτωση της εταιρικής επιρροής στο εσωτερικό των μηχανισμών εποπτείας, έτσι ώστε οι ρυθμιστικές αρχές να λειτουργούν όχι αποκλειστικά με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον, αλλά υπό τη διακριτική επιρροή των συμφερόντων που οφείλουν να ελέγχουν. Η επιρροή αυτή δεν εκδηλώνεται πάντα με προφανώς παράνομες μορφές. Μπορεί να εμφανιστεί μέσα από επιστημονικές συνεργασίες, συμμετοχή σε επιτροπές ειδικών, μετακινήσεις στελεχών μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων ή συστηματική

⁴⁴ Γασπαρινάτου, Μ., 'Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο και οι προκλήσεις κατά την εφαρμογή της' (Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργιών 2024).

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Ibid

άσκηση πολιτικής πίεσης μέσω θεσμικών διαύλων. Έτσι, η εταιρική ισχύς αποκτά θεσμική πρόσβαση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και επηρεάζει το ίδιο το πλαίσιο ρύθμισης.⁴⁷

Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει και η αδυναμία αποτελεσματικής καταστολής. Η αποκάλυψη και διερεύνηση σύνθετων μορφών διαφθοράς στον χώρο της υγείας είναι εξαιρετικά δύσκολη, διότι οι σχετικές πρακτικές καλύπτονται συχνά από νομιμοφανείς διαδικασίες, περίπλοκες οικονομικές ροές και σχέσεις εξάρτησης που δύσκολα αποδεικνύονται. Επιπλέον, η πολιτική διάσταση πολλών υποθέσεων, η εμπλοκή προσώπων κύρους και η συχνή μετατροπή των ερευνών σε αντικείμενο κομματικής αντιπαράθεσης δυσχεραίνουν την ουσιαστική λογοδοσία. Οι καθυστερήσεις στην απονομή δικαιοσύνης, η δυσχέρεια συγκέντρωσης αποδεικτικού υλικού και η συχνή αδυναμία σύνδεσης της ηθικής απαξίας μιας πρακτικής με σαφή ποινική τυποποίηση δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες ατιμωρησίας. Ταυτόχρονα, η εξάρτηση των συστημάτων υγείας από την καινοτομία των φαρμακοβιομηχανιών δημιουργεί μια εγγενή αντίφαση. Το κράτος καλείται να ελέγξει αυστηρά τις εταιρείες, αλλά ταυτόχρονα βασίζεται σε αυτές για την πρόσβαση σε νέες θεραπείες, εμβόλια, τεχνολογίες και εξειδικευμένα φαρμακευτικά προϊόντα. Η εξάρτηση αυτή περιορίζει συχνά τη δυνατότητα συγκρουσιακής ρύθμισης, καθώς οι κυβερνήσεις επιδιώκουν να διατηρήσουν επενδύσεις, πρόσβαση σε καινοτόμα σκευάσματα και σταθερές σχέσεις με τον κλάδο. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η βασική εγκληματολογική διάσταση του προβλήματος: οι δομικές σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ κράτους και φαρμακοβιομηχανίας ενδέχεται να μετατρέψουν τους μηχανισμούς ελέγχου από εργαλεία προστασίας του δημοσίου συμφέροντος σε πεδία διαπραγμάτευσης ισχύος.⁴⁸

2.3 Μορφές και πρακτικές διαφθοράς στον τομέα της υγείας

Η διαφθορά στον τομέα της υγείας συνιστά μία από τις πλέον σύνθετες και κοινωνικά επιζήμιες εκφάνσεις της εγκληματικότητας των ισχυρών, καθώς αναπτύσσεται σε ένα πεδίο όπου η

⁴⁷ Della Porta, D. and Vanucci, A., *The Hidden Order of Corruption: An Institutional Approach* (Routledge 2012).

⁴⁸ Green, P. and Ward, T., 'Corruption as State Crime', in P. Green and T. Ward (eds), *State Crime: Governments, Violence and Corruption* (Pluto Press 2004).

οικονομική ισχύς, η κρατική ρύθμιση, η επιστημονική αυθεντία και η κοινωνική ανάγκη για θεραπεία διασταυρώνονται με ιδιαίτερη ένταση. Σε αντίθεση με άλλους οικονομικούς κλάδους, η αγορά της υγείας δεν λειτουργεί αποκλειστικά με βάση τους μηχανισμούς της ελεύθερης ανταλλαγής, αλλά υπό καθεστώς ισχυρής κρατικής παρέμβασης, θεσμικής εποπτείας και δημόσιας χρηματοδότησης. Ακριβώς αυτή η στενή διασύνδεση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα δημιουργεί πολλαπλά σημεία επαφής μεταξύ κρατικών λειτουργών, ιατρικών επαγγελματιών, διοικητικών στελεχών και επιχειρηματικών συμφερόντων, καθιστώντας τον χώρο της υγείας ιδιαίτερα ευάλωτο στην ανάπτυξη συστηματικών μορφών διαφθοράς. Οι πρακτικές αυτές δεν περιορίζονται σε μεμονωμένα περιστατικά αθέμιτης συναλλαγής, αλλά συχνά συγκροτούν οργανωμένα πρότυπα επιρροής και θεσμικής εκτροπής, τα οποία επηρεάζουν την κατανομή δημόσιων πόρων, την ιατρική πρακτική, τη λειτουργία των νοσοκομείων, τη φαρμακευτική δαπάνη και τελικά την ίδια τη σχέση του πολίτη με το δικαίωμα στην υγεία.⁴⁹

Μία από τις χαρακτηριστικότερες μορφές διαφθοράς στον χώρο της υγείας είναι η δωροδοκία επαγγελματιών υγείας και κρατικών λειτουργών. Η πρακτική αυτή μπορεί να λάβει άμεσες ή έμμεσες μορφές: χρηματικές παροχές, χορηγίες, πολυτελή συνέδρια, συμβουλευτικές αμοιβές, χρηματοδότηση ερευνητικών δραστηριοτήτων, παροχή προνομίων ή ακόμη και μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση. Μέσω αυτών των μηχανισμών, επιχειρείται η διαμόρφωση σχέσεων εξάρτησης και αμοιβαιότητας, μέσα στις οποίες ο επαγγελματίας υγείας παύει να λειτουργεί αποκλειστικά με γνώμονα την επιστημονική του κρίση και αρχίζει να επηρεάζεται από οικονομικά κίνητρα. Αντίστοιχα, όταν κρατικοί λειτουργοί ή διοικητικά στελέχη δημόσιων φορέων υγείας εντάσσονται σε τέτοια δίκτυα συναλλαγής, η διαδικασία λήψης αποφάσεων μετατρέπεται από πεδίο υπηρεσίας του δημοσίου συμφέροντος σε μηχανισμό εξυπηρέτησης ιδιωτικών επιδιώξεων⁵⁰.

Στενά συνδεδεμένη με αυτές τις πρακτικές είναι η κατευθυνόμενη συνταγογράφηση, η οποία αποτελεί μία από τις πλέον συστηματικές μορφές αθέμιτης επιρροής στον χώρο της φαρμακευτικής πολιτικής. Η συνταγογράφηση, ως κατ' εξοχήν ιατρική πράξη, προϋποθέτει

⁴⁹ Stamouli, E., Gasparinatos, M. and Kouroutzas, C., 'Corruption as state-corporate crime: the example of the health sector in Greece' *Trends in Organized Crime* 26(3) (2023), 258–292.

⁵⁰ Wrage, A., 'Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case', *Forbes* (2020).

επιστημονική αξιολόγηση των θεραπευτικών αναγκών του ασθενούς. Όταν όμως η επιλογή φαρμάκου καθορίζεται από εξωιατρικά κίνητρα —όπως οικονομικές παροχές, επαγγελματικές σχέσεις ή εμπορικές πιέσεις— αλλοιώνεται η ουσία της ιατρικής απόφασης. Το πρόβλημα αυτό δεν αφορά μόνο τη στρέβλωση της επαγγελματικής δεοντολογίας, αλλά έχει άμεσες δημοσιονομικές και κοινωνικές συνέπειες: αύξηση της φαρμακευτικής δαπάνης, υπερσυνταγογράφηση, ευνοϊκή προώθηση ακριβότερων σκευασμάτων εις βάρος οικονομικότερων θεραπευτικών επιλογών, καθώς και ενίσχυση σχέσεων εξάρτησης μεταξύ ιατρικού σώματος και φαρμακοβιομηχανίας. Στην πράξη, η συνταγογράφηση μπορεί να μετατραπεί από θεραπευτική επιλογή σε εργαλείο εμπορικής στρατηγικής.⁵¹ Εξίσου κρίσιμη μορφή διαφθοράς αποτελεί η παραπλάνηση και η χειραγώγηση της αγοράς. Εδώ η διαφθορά δεν εκδηλώνεται μόνο μέσω άμεσων συναλλαγών, αλλά μέσα από σύνθετους μηχανισμούς διαμόρφωσης αντιλήψεων, προσδοκιών και πολιτικών αποφάσεων. Η επιλεκτική προβολή επιστημονικών δεδομένων, η αποσιώπηση αρνητικών ερευνητικών αποτελεσμάτων, η υπερβολική διεύρυνση θεραπευτικών ενδείξεων, η δημιουργία τεχνητής αίσθησης επείγουσας ανάγκης για συγκεκριμένα σκευάσματα ή η επιρροή σε επιστημονικές επιτροπές και επαγγελματικές ενώσεις αποτελούν μορφές μέσω των οποίων επιχειρηματικά συμφέροντα μπορούν να επηρεάζουν την αγορά όχι μόνο οικονομικά αλλά και γνωστικά. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η διαφθορά αποκτά χαρακτήρα περισσότερο δομικό, καθώς ενσωματώνεται στη διαδικασία παραγωγής της ίδιας της «επιστημονικής αλήθειας» που καθοδηγεί πολιτικές υγείας και θεραπευτικές πρακτικές.

Ιδιαίτερη εγκληματολογική σημασία έχει το γεγονός ότι αυτές οι πρακτικές αναπτύσσονται συχνά εντός πλαισίων θεσμικής νομιμοφάνειας. Οι χρηματοδοτήσεις μπορεί να εμφανίζονται ως εκπαιδευτικές χορηγίες, οι συμβουλευτικές αμοιβές ως επαγγελματικές συνεργασίες, οι επιστημονικές καμπάνιες ως ενημέρωση του κοινού και οι διοικητικές αποφάσεις ως προϊόν ουδέτερης αξιολόγησης. Αυτή η επένδυση της διαφθοράς με μορφές θεσμικής κανονικότητας καθιστά δυσχερή την ανίχνευση, την απόδειξη και τελικά την ποινική αξιολόγησή της. Το αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη ενός περιβάλλοντος στο οποίο η αθέμιτη επιρροή παύει να εμφανίζεται ως εξαίρεση και τείνει να ενσωματωθεί ως μέρος της καθημερινής λειτουργίας του συστήματος.⁵² Η κοινωνική βλάβη που προκαλεί η διαφθορά στον χώρο της υγείας

⁵¹ Della Porta, D. and Vanucci, A., *The Hidden Order of Corruption: An Institutional Approach* (Routledge 2012).

⁵² Ibid

υπερβαίνει κατά πολύ τη στενή οικονομική διάσταση. Δεν περιορίζεται στη σπατάλη δημόσιων πόρων ή στην αύξηση της φαρμακευτικής δαπάνης, αλλά επηρεάζει την ποιότητα της θεραπείας, τη δίκαιη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς και την ίδια την ηθική βάση της ιατρικής πράξης. Όταν ο ασθενής αντιλαμβάνεται ότι θεραπευτικές επιλογές μπορεί να καθορίζονται από δίκτυα συμφερόντων και όχι από καθαρά επιστημονικά κριτήρια, διαρρηγνύεται ο πυρήνας της σχέσης εμπιστοσύνης πάνω στην οποία στηρίζεται κάθε σύστημα υγείας.⁵³

Από εγκληματολογική σκοπιά, οι μορφές αυτές διαφθοράς δεν μπορούν να ερμηνευθούν αποκλειστικά ως αποτέλεσμα ατομικής απληστίας ή ηθικής παρέκκλισης. Αντιθέτως, αποτελούν προϊόν ενός δομικού πλαισίου μέσα στο οποίο η συγκέντρωση οικονομικής ισχύος, η θεσμική αλληλεξάρτηση κράτους και αγοράς, η περιορισμένη διαφάνεια και η δυσχέρεια αποτελεσματικού ελέγχου δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη οργανωμένων πρακτικών αθέμιτης επιρροής. Στον βαθμό που αυτές οι πρακτικές επηρεάζουν κρατικές αποφάσεις, δημόσια χρηματοδότηση και συλλογικά αγαθά, μετατρέπονται από απλές μορφές επαγγελματικής διαφθοράς σε εκδηλώσεις κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας, όπου η σύμπραξη ιδιωτικής ισχύος και δημόσιας εξουσίας λειτουργεί τελικά εις βάρος του κοινωνικού συνόλου.⁵⁴

2.4 Διεθνείς περιπτώσεις κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας στον χώρο της υγείας

Η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει με ιδιαίτερη σαφήνεια ότι η κρατικό-εταιρική εγκληματικότητα στον χώρο της υγείας δεν αποτελεί εθνική ιδιομορφία ούτε περιορίζεται σε μεμονωμένες περιπτώσεις διοικητικής διαφθοράς. Αντιθέτως, πρόκειται για διαρθρωτικό φαινόμενο που αναπτύσσεται σε παγκόσμιο επίπεδο εκεί όπου συμπλέκονται ισχυρά επιχειρηματικά συμφέροντα, κρατικοί ρυθμιστικοί μηχανισμοί, δημόσια χρηματοδότηση και πολιτικές επιρροές. Η φαρμακοβιομηχανία, λόγω του τεράστιου οικονομικού μεγέθους της, της εξάρτησης των κρατών από την παραγωγή και διάθεση φαρμάκων, αλλά και της

⁵³ Γασπαρινάτου, Μ., *Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, στο Βιδάλη, Σ. κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (ΕΑΠ 2019).

⁵⁴ Ibid

εξειδικευμένης γνώσης που απαιτεί η ρύθμισή της, αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο πεδίο στο οποίο η σύγκλιση δημόσιας εξουσίας και ιδιωτικού κέρδους μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρές μορφές κοινωνικής βλάβης. Οι περιπτώσεις της Purdue Pharma στις Ηνωμένες Πολιτείες και της GlaxoSmithKline στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ αποτελούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα μέσα από τα οποία αναδεικνύονται οι βασικοί μηχανισμοί του φαινομένου: η χειραγώγηση της επιστημονικής γνώσης, η επιθετική εμπορική προώθηση, η πολιτική επιρροή, η θεσμική ανοχή και η καθυστερημένη ή επιλεκτική ενεργοποίηση του ελεγκτικού μηχανισμού.⁵⁵

Η υπόθεση της Purdue Pharma συνιστά μία από τις πιο emblematic περιπτώσεις εταιρικής εγκληματικότητας με βαθιά κρατική διάσταση. Η εταιρεία, μέσω της εμπορικής προώθησης του OxyContin, κατόρθωσε να μετατρέψει ένα ισχυρό οπιοειδές αναλγητικό σε μαζικά συνταγογραφούμενο φάρμακο, παρουσιάζοντάς το ως σχετικά ασφαλές για ευρεία χρήση στον χρόνιο πόνο, παρά τους σοβαρούς κινδύνους εξάρτησης. Η στρατηγική αυτή δεν περιορίστηκε σε επιθετικό marketing· βασίστηκε στη συστηματική διαμόρφωση της ιατρικής γνώσης, στην οικονομική επιρροή προς επαγγελματίες υγείας, στη χρηματοδότηση επιστημονικών δικτύων και στη δημιουργία μιας νέας θεραπευτικής κουλτούρας γύρω από τη διαχείριση του πόνου. Το κρίσιμο εγκληματολογικό στοιχείο, ωστόσο, δεν εντοπίζεται μόνο στη δράση της εταιρείας, αλλά στην αδυναμία ή απροθυμία κρατικών μηχανισμών να ανακόψουν εγκαίρως αυτή τη δυναμική. Οι ρυθμιστικές αρχές επέδειξαν σημαντικές αδυναμίες στην εποπτεία, ενώ επί σειρά ετών η πολιτική και διοικητική αντίδραση παρέμεινε δυσανάλογα περιορισμένη σε σχέση με το μέγεθος της κοινωνικής καταστροφής που είχε ήδη προκληθεί. Η κρίση των οπιοειδών οδήγησε σε εκατοντάδες χιλιάδες θανάτους, σε εκτεταμένο κοινωνικό αποκλεισμό, σε διάλυση κοινοτήτων και σε τεράστιο δημόσιο οικονομικό κόστος. Η περίπτωση αυτή ανέδειξε με δραματικό τρόπο ότι όταν το κράτος αποτυγχάνει να λειτουργήσει ως ουσιαστικός φραγμός στην εταιρική ισχύ ή όταν η εποπτεία του διαμορφώνεται υπό την επιρροή οικονομικών συμφερόντων, τότε η κοινωνική βλάβη αποκτά διαστάσεις μαζικής δημόσιας υγειονομικής κρίσης.⁵⁶

⁵⁵ Pearce, F. and Tombs, S., *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry* (Routledge 2019).

⁵⁶ Ibid

Ανάλογα χαρακτηριστικά παρουσιάζει και η υπόθεση της GlaxoSmithKline, η οποία αποκάλυψε έναν διαφορετικό αλλά εξίσου χαρακτηριστικό μηχανισμό κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας. Η εταιρεία βρέθηκε αντιμέτωπη με κατηγορίες και με σοβαρές κυρώσεις για παράνομη προώθηση φαρμάκων, απόκρυψη δεδομένων σχετικά με ανεπιθύμητες ενέργειες και οικονομικές πρακτικές επηρεασμού ιατρών και επαγγελματιών υγείας. Στην περίπτωση αυτή, η παραβατικότητα δεν περιορίστηκε στην παραβίαση κανόνων εμπορικής δεοντολογίας, αλλά άγγιξε τον ίδιο τον πυρήνα της δημόσιας υγείας: την αξιοπιστία της επιστημονικής πληροφόρησης, την αντικειμενικότητα της θεραπευτικής επιλογής και την ασφάλεια των ασθενών. Η GlaxoSmithKline αξιοποίησε τη θεσμική εμπιστοσύνη που περιβάλλει τη φαρμακευτική έρευνα και την ιατρική αυθεντία, επενδύοντας παράλληλα σε δίκτυα επιρροής που εκτείνονταν σε ιατρικές κοινότητες, ερευνητικούς οργανισμούς και ρυθμιστικά περιβάλλοντα. Το γεγονός ότι τέτοιες πρακτικές μπορούσαν να διατηρούνται επί μακρόν πριν ενεργοποιηθούν ουσιαστικοί μηχανισμοί λογοδοσίας καταδεικνύει πως η θεσμική αδράνεια ή η επιλεκτική εποπτεία λειτουργεί ως συστατικό στοιχείο της αναπαραγωγής της εταιρικής βλάβης.⁵⁷

Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο υποθέσεων είναι ότι η εγκληματική διάσταση δεν εξαντλείται στις παράνομες πράξεις των επιχειρήσεων. Η ουσιαστική κρατικό-εταιρική τους διάσταση αναδεικνύεται μέσα από τη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ εταιρικής στρατηγικής και κρατικής λειτουργίας. Όταν οι ρυθμιστικοί μηχανισμοί καθίστανται ευάλωτοι σε πιέσεις, όταν η επιστημονική γνώση επηρεάζεται από ιδιωτική χρηματοδότηση, όταν η πολιτική εξουσία διστάζει να συγκρουστεί με ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες και όταν η λογοδοσία ενεργοποιείται μόνο κατόπιν κοινωνικής πίεσης ή μετά την επέλευση εκτεταμένης βλάβης, τότε διαμορφώνεται το υπόστρωμα του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος. Η κρατική αδράνεια, η κανονιστική ανοχή και η θεσμική εξάρτηση από μεγάλες φαρμακοβιομηχανίες δεν λειτουργούν ως ουδέτερα διοικητικά ελλείμματα αλλά ως ενεργοί παράγοντες που καθιστούν δυνατή την επέκταση βλαπτικών πρακτικών.⁵⁸

⁵⁷ Bernat, I. and Whyte, D., 'State-Corporate Crimes', in Rorie, M. et al. (eds), *The Handbook of White-Collar Crime* (Wiley Blackwell 2016) 127–138.

⁵⁸ Ibid

Οι διεθνείς αυτές περιπτώσεις προσφέρουν κρίσιμα συμπεράσματα για την εγκληματολογική μελέτη του τομέα της υγείας. Καταδεικνύουν ότι η διαφθορά, η παραπλάνηση της αγοράς, η χειραγώγηση επιστημονικών δεδομένων και η επιλεκτική ρυθμιστική εποπτεία δεν αποτελούν αποσπασματικές αποκλίσεις, αλλά δυνητικά οργανικά στοιχεία ενός συστήματος όπου το εταιρικό κέρδος δύναται να υπερισχύσει της δημόσιας προστασίας. Το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα είναι ότι η βλάβη που προκαλείται δεν περιορίζεται σε οικονομικές απώλειες ή νομικές παραβιάσεις, αλλά αγγίζει θεμελιώδη κοινωνικά αγαθά: τη ζωή, την υγεία, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και την ίδια τη δημοκρατική λογοδοσία. Για τον λόγο αυτό, οι διεθνείς εμπειρίες δεν αποτελούν απλώς παραδείγματα εταιρικής αυθαιρεσίας, αλλά πρότυπα ανάλυσης για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η συμπλοκή κρατικής εξουσίας και ιδιωτικής ισχύος μπορεί να μετατραπεί σε οργανωμένη μορφή κοινωνικά επιζήμιας εγκληματικότητας.⁵⁹

Κεφάλαιο 3: Η υπόθεση Novartis στην Ελλάδα – Εγκληματολογική και ποινική ανάλυση

3.1 Η υπόθεση Novartis σε διεθνές επίπεδο

Η υπόθεση Novartis σε διεθνές επίπεδο αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις σύγχρονης εταιρικής εγκληματικότητας στον χώρο της υγείας, καθώς ανέδειξε με ιδιαίτερη σαφήνεια τους μηχανισμούς μέσω των οποίων μία πολυεθνική φαρμακοβιομηχανία μπορεί να αξιοποιήσει τη θεσμική της ισχύ, την οικονομική της επιφάνεια και τη διεθνή της δικτύωση για να επηρεάσει αγορές, επαγγελματικές πρακτικές και δημόσιες πολιτικές προς όφελος της επιχειρηματικής της στρατηγικής. Η διεθνής διάσταση της υπόθεσης δεν περιορίζεται στην παραβίαση κανόνων εταιρικής συμμόρφωσης ή σε επιμέρους περιστατικά αθέμιτης εμπορικής πρακτικής, αλλά αποτυπώνει ένα ευρύτερο υπόδειγμα λειτουργίας, μέσα στο οποίο η επιδίωξη εμπορικής κυριαρχίας συνδυάστηκε με πρακτικές δωροδοκίας, αδιαφανούς χρηματοδότησης, παραπλανητικής προώθησης και ανάπτυξης δικτύων επιρροής σε πολλαπλά επίπεδα κρατικής και επαγγελματικής λειτουργίας. Από εγκληματολογική άποψη, η Novartis αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εταιρικού εγκλήματος που, υπό ορισμένες συνθήκες,

⁵⁹ Wrage, A., 'Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case', *Forbes* (2020).

προσλαμβάνει σαφή χαρακτηριστικά κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας, όταν η δράση της τέμνεται με κρατικούς θεσμούς, δημόσιους φορείς και μηχανισμούς πολιτικής επιρροής.⁶⁰

Η Novartis, ως μία από τις μεγαλύτερες φαρμακευτικές εταιρείες διεθνώς, κατέχει διαχρονικά εξέχουσα θέση στην παγκόσμια αγορά φαρμάκου, με έντονη παρουσία στην έρευνα, στην παραγωγή και κυρίως στην εμπορική διάθεση και προώθηση φαρμακευτικών προϊόντων. Η ισχύς αυτή δεν είναι μόνο οικονομική αλλά και θεσμική, καθώς οι μεγάλες φαρμακοβιομηχανίες συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση επιστημονικών προτύπων, στη χρηματοδότηση κλινικών ερευνών, στη διοργάνωση επιστημονικών συνεδρίων, στην υποστήριξη επαγγελματιών ενώσεων και στη διαμόρφωση του πλαισίου δημόσιας συζήτησης γύρω από την υγεία και την καινοτομία. Το γεγονός αυτό δημιουργεί μία ιδιαίτερη μορφή εταιρικής επιρροής, η οποία δεν εξαντλείται στη λειτουργία της αγοράς αλλά εισέρχεται στον πυρήνα της δημόσιας πολιτικής. Όταν αυτή η επιρροή ασκείται με αδιαφανείς ή παράνομους τρόπους, τότε η επιχειρηματική πρακτική μετατρέπεται σε μορφή θεσμικής διαφθοράς με ευρύτερες κοινωνικές συνέπειες.⁶¹

Η διεθνής έρευνα γύρω από τη Novartis ανέδειξε ένα επαναλαμβανόμενο πρότυπο εταιρικής συμπεριφοράς, το οποίο αφορούσε αθέμιτες πληρωμές προς επαγγελματίες υγείας, χρηματοδοτήσεις με αμφισβητούμενο χαρακτήρα, χρήση εικονικών ή υπερτιμολογημένων συμβουλευτικών συμβάσεων, καθώς και πρακτικές επιρροής σε διαδικασίες που σχετίζονταν με τη συνταγογράφηση, την προώθηση φαρμάκων και τη διαμόρφωση θεραπευτικών επιλογών. Οι πρακτικές αυτές δεν εμφανίζονται εγκληματολογικά ως απλές μεμονωμένες παραβάσεις εταιρικής δεοντολογίας, αλλά ως ενσωματωμένα στοιχεία μιας εμπορικής κουλτούρας στην οποία η επιθετική επέκταση της αγοράς αντιμετωπίζεται ως υπέρτερος στρατηγικός στόχος. Στο πλαίσιο αυτό, η ηθική της δημόσιας υγείας και η επαγγελματική ανεξαρτησία του ιατρικού σώματος υποχωρούν απέναντι στην οργανωμένη λογική του κέρδους.⁶²

⁶⁰ 'Novartis Pays Over \$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians', Office of Public Affairs, U.S. Department of Justice (2020).

⁶¹ Ibid

⁶² Argus, L., 'Novartis appears to have a systemic ethics problem. What can it do make amends?', *Fierce Pharma* (2019).

Ιδιαίτερη σημασία είχε η εξέλιξη των ερευνών στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι αμερικανικές αρχές, αξιοποιώντας εργαλεία όπως ο Foreign Corrupt Practices Act και το πλαίσιο προστασίας whistleblowers, προχώρησαν σε ενδελεχή διερεύνηση πρακτικών της εταιρείας σε διάφορες αγορές. Η αμερικανική δικαστική και διοικητική πρακτική προσέγγισε την υπόθεση όχι αποκλειστικά ως εταιρική παραβίαση κανόνων εμπορικής συμπεριφοράς αλλά ως οργανωμένη πρακτική αθέμιτης επιρροής που επηρέαζε την αγορά υγείας και τη διαχείριση δημόσιων πόρων. Οι οικονομικοί διακανονισμοί εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων που επιβλήθηκαν στην εταιρεία δεν είχαν μόνο τιμωρητικό χαρακτήρα, αλλά λειτούργησαν και ως θεσμική αναγνώριση ότι οι πρακτικές αυτές παράγουν ουσιώδη κοινωνική βλάβη. Συνάμα, η διεθνής δημοσιότητα της υπόθεσης ανέδειξε ότι η Novartis δεν αποτελούσε εξαίρεση αλλά μέρος ενός ευρύτερου μοντέλου λειτουργίας της φαρμακοβιομηχανίας, όπου η σύγκρουση μεταξύ δημόσιας υγείας και εταιρικού συμφέροντος είναι διαρκής και συστημική.

Από εγκληματολογική σκοπιά, η υπόθεση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι ενσωματώνει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά του οργανωμένου εταιρικού εγκλήματος. Υπάρχει υψηλός βαθμός οργανωτικής πολυπλοκότητας, καταμερισμός ρόλων, αξιοποίηση θεσμικής νομιμοφάνειας, χρήση πολύπλοκων οικονομικών διαδρομών, χαμηλή κοινωνική ορατότητα των πρακτικών και σημαντική δυσκολία προσωποποίησης της ποινικής ευθύνης. Επιπλέον, η διεθνής διάσταση της Novartis αναδεικνύει ένα κρίσιμο στοιχείο του σύγχρονου εταιρικού εγκλήματος: την υπερεθνική του φύση. Οι πρακτικές επιρροής, οι οικονομικές συναλλαγές, οι εταιρικές δομές και οι μηχανισμοί απόκρυψης αναπτύσσονται πέρα από εθνικά σύνορα, γεγονός που καθιστά την αντιμετώπισή τους εξαιρετικά δύσκολη για τα εθνικά ποινικά συστήματα.⁶³ Ομοίως, η υπόθεση κατέδειξε ότι η κρατική διάσταση τέτοιων φαινομένων δεν προκύπτει μόνο όταν αποδεικνύεται άμεση κρατική εμπλοκή, αλλά και όταν οι κρατικοί θεσμοί αποτυγχάνουν να λειτουργήσουν ως ανεξάρτητοι μηχανισμοί ελέγχου. Η θεσμική αδράνεια, η κανονιστική επιείκεια, η επιρροή σε ρυθμιστικά περιβάλλοντα και η εξάρτηση των συστημάτων υγείας από μεγάλες φαρμακευτικές εταιρείες δημιουργούν συνθήκες μέσα στις οποίες η εταιρική παραβατικότητα μπορεί να επεκταθεί και να εδραιωθεί. Σε αυτό το πλαίσιο, η Novartis δεν αναδεικνύεται απλώς ως υπόδειγμα εταιρικής διαφθοράς, αλλά ως εμβληματική περίπτωση μέσα από την οποία καθίσταται ορατή η δυναμική σχέση μεταξύ ιδιωτικής ισχύος

⁶³ Ibid

και δημόσιας εξουσίας. Η σημασία της διεθνούς υπόθεσης Novartis για την εγκληματολογική θεωρία είναι ιδιαίτερα μεγάλη, διότι επιβεβαιώνει ότι οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής βλάβης συχνά δεν προέρχονται από την περιθωριακή εγκληματικότητα αλλά από οργανωμένες πρακτικές που αναπτύσσονται στον πυρήνα της οικονομικής και θεσμικής εξουσίας. Η βλάβη εδώ δεν είναι μόνο οικονομική· είναι πολιτική, κοινωνική και ηθική, καθώς επηρεάζει τη νομιμοποίηση των θεσμών, τη λειτουργία της δημόσιας υγείας και την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στο ίδιο το σύστημα προστασίας της ζωής και της υγείας. Υπό αυτή την έννοια, η διεθνής διάσταση της Novartis αποτελεί αναγκαίο θεωρητικό και εμπειρικό υπόβαθρο για την κατανόηση της ελληνικής εκδοχής της υπόθεσης, όπου τα χαρακτηριστικά αυτά αποκτούν ιδιαίτερη ένταση λόγω των ιδιομορφιών του εγχώριου πολιτικού και διοικητικού πλαισίου.⁶⁴

3.2 Ιστορικό και χρονική εξέλιξη της υπόθεσης στην Ελλάδα

Η υπόθεση Novartis στην Ελλάδα συνιστά μία από τις πλέον πολυσύνθετες και θεσμικά φορτισμένες υποθέσεις οικονομικού και πολιτικού ενδιαφέροντος της μεταπολιτευτικής περιόδου, καθώς συγκέντρωσε στο ίδιο πεδίο ζητήματα φαρμακευτικής πολιτικής, κρατικής διαχείρισης δημόσιων πόρων, σχέσεων πολιτικής εξουσίας και επιχειρηματικών συμφερόντων, ποινικής διερεύνησης, θεσμικής σύγκρουσης και έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης⁶⁵. Η ιδιαιτερότητα της ελληνικής εκδοχής της υπόθεσης έγκειται στο γεγονός ότι η Novartis δεν αποτέλεσε απλώς αντικείμενο διερεύνησης για αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, όπως συνέβη σε άλλες χώρες, αλλά μετατράπηκε σε σημείο τομής ανάμεσα στη συζήτηση περί πολιτικής διαφθοράς, στη λειτουργία της δικαιοσύνης, στην προστασία μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος και στην ίδια τη δυνατότητα του πολιτικού συστήματος να διαχειριστεί υποθέσεις που αγγίζουν τους πυρήνες της εξουσίας. Για τον λόγο αυτό, η χρονική εξέλιξη της υπόθεσης στην Ελλάδα δεν μπορεί να εξεταστεί αποκομμένα από το ευρύτερο οικονομικό, θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκε.⁶⁶

⁶⁴ Stamouli, E., Gasparinatos, M. and Kouroutzas, C., 'Corruption as state-corporate crime: the example of the health sector in Greece', *Trends in Organized Crime* 26(3) (2023), 258–292.

⁶⁵ *ibid*

⁶⁶ Καμήλαλης, Θ., 'Το παγκόσμιο σκάνδαλο της Novartis', *ThePressProject* (2017).

Το υπόβαθρο της υπόθεσης συνδέεται άμεσα με τη διαχρονική δομή της φαρμακευτικής αγοράς στην Ελλάδα και ιδιαίτερα με την εκτόξευση της δημόσιας φαρμακευτικής δαπάνης κατά τις δεκαετίες που προηγήθηκαν της οικονομικής κρίσης⁶⁷. Η Ελλάδα για χρόνια συγκαταλεγόταν στις ευρωπαϊκές χώρες με δυσανάλογα υψηλή φαρμακευτική κατανάλωση και σημαντικά αυξημένες δημόσιες δαπάνες για φάρμακα, σε σχέση με το μέγεθος του πληθυσμού και τις πραγματικές υγειονομικές ανάγκες. Η αδυναμία συγκρότησης σταθερών και αποτελεσματικών μηχανισμών τιμολόγησης, η περιορισμένη ανάπτυξη ηλεκτρονικών εργαλείων ελέγχου, οι πελατειακές δομές του διοικητικού μηχανισμού, η ισχυρή εξάρτηση της φαρμακευτικής πολιτικής από δίκτυα επιρροής και η στενή σχέση μεταξύ φαρμακοβιομηχανίας, ιατρικού σώματος και κρατικών δομών δημιούργησαν ένα ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο για την ανάπτυξη πρακτικών στρέβλωσης της αγοράς⁶⁸. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Novartis κατέκτησε σημαντική θέση στην ελληνική αγορά, αποκτώντας ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο στη συνταγογράφηση όσο και στην ευρύτερη φαρμακευτική πολιτική.⁶⁹

Η ελληνική διάσταση της υπόθεσης άρχισε να αποκτά σαφέστερα χαρακτηριστικά όταν η διεθνής διερεύνηση της δραστηριότητας της Novartis, ιδίως από αμερικανικές αρχές, δημιούργησε ένα ευρύτερο περιβάλλον θεσμικής πίεσης για εσωτερικό έλεγχο πρακτικών της εταιρείας σε επιμέρους εθνικές αγορές.⁷⁰ Η Ελλάδα εντάχθηκε σταδιακά σε αυτή τη διεθνή ερευνητική δυναμική, καθώς προέκυψαν στοιχεία, καταθέσεις και πληροφορίες που οδήγησαν τις εισαγγελικές αρχές στη διερεύνηση ενδεχόμενων παράνομων πρακτικών σχετικών με υπερτιμολογήσεις, επιρροή στη συνταγογράφηση, οικονομικές παροχές προς επαγγελματίες υγείας και πιθανή αθέμιτη πρόσβαση σε μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στον χώρο της υγείας. Η έρευνα άρχισε να αποκτά ιδιαίτερη δημοσιότητα όταν συνδέθηκε με καταθέσεις προστατευόμενων μαρτύρων, οι οποίοι περιέγραψαν, κατά τους ισχυρισμούς τους, ένα

⁶⁷ Βασιλαντωνοπούλου Β, «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική (Δίκαιο και Οικονομία, ΠΝ Σάκκουλας 2014).

⁶⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials (OECD Publishing 2014).

⁶⁹ Πουλακίδας, Κ., 'Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή', *Huffington Post Greece* (2018).

⁷⁰ Βασιλαντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

σύστημα οργανωμένης επιρροής που φερόταν να εκτεινόταν πέρα από το καθαρά εμπορικό επίπεδο και να αγγίζει πρόσωπα με θεσμική και πολιτική ισχύ.⁷¹

Το 2018 αποτέλεσε σημείο καμπής για την εξέλιξη της υπόθεσης, καθώς η διαβίβαση της σχετικής δικογραφίας στη Βουλή, λόγω αναφορών σε πολιτικά πρόσωπα, μετέφερε την υπόθεση από το πεδίο της εισαγγελικής διερεύνησης στον πυρήνα της πολιτικής αντιπαράθεσης. Από εκείνο το σημείο και έπειτα, η δημόσια συζήτηση γύρω από τη Novartis απέκτησε διττό χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά, παρέμενε ανοιχτό το ζήτημα διερεύνησης ενδεχόμενων αθέμιτων ή παράνομων πρακτικών στον χώρο του φαρμάκου· από την άλλη, η υπόθεση μετατράπηκε σε έντονα πολιτικοποιημένο γεγονός, στο οποίο κυριάρχησαν συγκρούσεις γύρω από τη νομιμότητα της διαδικασίας, την αξιοπιστία των μαρτύρων, τον ρόλο των εισαγγελικών λειτουργιών, την ενδεχόμενη εργαλειοποίηση της ποινικής διαδικασίας και τη λειτουργία των θεσμών υπό καθεστώς έντονης πολιτικής πίεσης. Αυτή η μετατόπιση είχε κρίσιμη σημασία, διότι το επίκεντρο της δημόσιας αντιπαράθεσης σταδιακά μετακινήθηκε από την ουσία της πιθανής φαρμακευτικής διαφθοράς στη σύγκρουση γύρω από τη διαδικασία διερεύνησής της.⁷²

Κατά τα επόμενα χρόνια, η υπόθεση ακολούθησε μία πολυκύμαντη πορεία, με συνεχείς εξελίξεις στο επίπεδο της ποινικής αξιολόγησης, της κοινοβουλευτικής διερεύνησης και της δημόσιας πολιτικής σύγκρουσης. Ορισμένα σκέλη της υπόθεσης τέθηκαν στο αρχείο λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων ως προς συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα, ενώ άλλα πεδία διερεύνησης παρέμειναν ανοιχτά σε σχέση με μη πολιτικά πρόσωπα, διοικητικές πρακτικές και ευρύτερες διαστάσεις της λειτουργίας της εταιρείας στην ελληνική αγορά⁷³. Ακόμη, αναπτύχθηκε μία δεύτερη θεσμική και πολιτική σύγκρουση γύρω από τους ίδιους τους προστατευόμενους μάρτυρες, το καθεστώς προστασίας τους, τη δημόσια αποκάλυψη στοιχείων ταυτότητάς τους και την ευρύτερη στάση του κράτους απέναντι στον θεσμό του whistleblowing. Το γεγονός αυτό προσέδωσε στην υπόθεση και μία πρόσθετη διάσταση: αυτή

⁷¹ Ibid

⁷² Ζαφειριάδης, Ε., 'Το σκάνδαλο Novartis, Πώς εξελίχθηκε αυτή η ιστορία στην Ελλάδα', *HuffPost Greece* (2024).

⁷³ Βασιλαντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), 'Εγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

της σύγκρουσης μεταξύ μηχανισμών αποκάλυψης της διαφθοράς και μηχανισμών θεσμικής αυτοπροστασίας.⁷⁴

Από εγκληματολογική σκοπιά, η χρονική εξέλιξη της υπόθεσης Novartis στην Ελλάδα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον επειδή αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ένα πιθανό σκάνδαλο εταιρικής διαφθοράς μπορεί να μετασχηματιστεί σε σύνθετο πεδίο θεσμικής αντιπαράθεσης, μέσα στο οποίο η ποινική διερεύνηση, η πολιτική εξουσία, η δημόσια επικοινωνία και η δικαστική διαδικασία αλληλεπιδρούν συνεχώς. Η ένταση της πολιτικοποίησης επηρέασε καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο η υπόθεση έγινε αντιληπτή κοινωνικά: για ένα μέρος της κοινής γνώμης αποτέλεσε ένδειξη βαθιάς διαφθοράς στον χώρο της υγείας, ενώ για άλλο μέρος εμφανίστηκε ως παράδειγμα εργαλειοποίησης των θεσμών για πολιτικούς σκοπούς. Αυτή ακριβώς η διπλή ανάγνωση καθιστά την υπόθεση Novartis όχι μόνο αντικείμενο ποινικής και πολιτικής ανάλυσης αλλά και κομβικό παράδειγμα μελέτης για την εγκληματολογία των ισχυρών, καθώς αποτυπώνει τη δυσκολία εντοπισμού, διερεύνησης και κοινωνικής οριοθέτησης μορφών παραβατικότητας που αναπτύσσονται στο σημείο συνάντησης κρατικής εξουσίας, οικονομικής ισχύος και θεσμικής νομιμοφάνειας. Υπό την έννοια αυτή, η ιστορική και χρονική εξέλιξη της υπόθεσης στην Ελλάδα δεν αφορά αποκλειστικά τη Novartis ως εταιρικό υποκείμενο, αλλά αντανακλά βαθύτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής θεσμικής πραγματικότητας: την αδυναμία σταθερής λογοδοσίας, την υψηλή πολιτική πόλωση, τη δομική δυσπιστία απέναντι στους θεσμούς και τη δυσκολία διαχωρισμού ανάμεσα στην ουσιαστική διερεύνηση της διαφθοράς και στην πολιτική αξιοποίηση του ποινικού λόγου.⁷⁵

3.3 Εμπλοκή της Novartis σε παράνομες πρακτικές & Ποινική αξιολόγηση των πράξεων.

Η εμπλοκή της Novartis σε πρακτικές που αποτέλεσαν αντικείμενο διεθνούς και εθνικής ποινικής διερεύνησης συνδέεται με ένα ευρύτερο μοντέλο εταιρικής λειτουργίας, στο οποίο η επιδίωξη εμπορικής κυριαρχίας στην αγορά του φαρμάκου φέρεται να συνδυάστηκε με αθέμιτες μορφές επιρροής προς επαγγελματίες υγείας, διοικητικούς μηχανισμούς και –κατά

⁷⁴ Ibid

⁷⁵ Ibid

τους ισχυρισμούς που εξετάστηκαν— προς κύκλους λήψης κρατικών αποφάσεων. Στην ελληνική περίπτωση, το ουσιαστικό αντικείμενο διερεύνησης δεν αφορούσε μόνο την ύπαρξη εμπορικών πρακτικών που ενδέχεται να υπερέβαιναν τα όρια της νόμιμης επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά κυρίως το εάν η εταιρεία αξιοποίησε οργανωμένα οικονομικά, θεσμικά και επικοινωνιακά εργαλεία ώστε να επηρεάσει τη φαρμακευτική πολιτική, τη διαμόρφωση τιμών, τη συνταγογραφική συμπεριφορά και ευρύτερα τη λειτουργία του συστήματος υγείας προς όφελος της εμπορικής της θέσης⁷⁶. Από εγκληματολογική άποψη, η σημασία της υπόθεσης έγκειται στο ότι αναδεικνύει πώς μία πολυεθνική επιχείρηση δύναται, μέσω σύνθετων μηχανισμών επιρροής, να μετατρέψει τη θεσμική εγγύτητα προς κρατικούς και επαγγελματικούς φορείς σε εργαλείο συστηματικής αναπαραγωγής οικονομικού οφέλους.⁷⁷

Ένα από τα βασικά πεδία γύρω από τα οποία αναπτύχθηκε η ποινική διερεύνηση αφορούσε πρακτικές οικονομικών παροχών προς ιατρούς και επαγγελματίες υγείας. Στον φαρμακευτικό κλάδο, η σχέση μεταξύ εταιρείας και ιατρικού σώματος εντάσσεται κατ' αρχήν σε ένα θεμιτό πλαίσιο επιστημονικής συνεργασίας, συμμετοχής σε συνέδρια, εκπαιδευτικών δράσεων και ερευνητικών συνεργειών. Όταν όμως αυτές οι μορφές συνεργασίας χρησιμοποιούνται ως μέσο έμμεσης οικονομικής ανταμοιβής με σκοπό την επηρεασμένη συνταγογράφηση ή την προνομιακή προώθηση συγκεκριμένων φαρμακευτικών σκευασμάτων, τότε η σχέση παύει να είναι επαγγελματική και μετατρέπεται σε πεδίο αθέμιτης συναλλαγής. Η ουσία της ποινικής προβληματικής δεν βρίσκεται μόνο στην παροχή ωφελήματος, αλλά στη σύνδεση του ωφελήματος με συγκεκριμένη επαγγελματική συμπεριφορά, δηλαδή με την προσδοκία ανταποδοτικής ενέργειας που επηρεάζει την αντικειμενικότητα της ιατρικής κρίσης. Εφόσον μία τέτοια πρακτική αποδεικνύεται, μπορεί να εγείρει ζητήματα ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας, αθέμιτης επιχειρηματικής πρακτικής, καθώς και ευρύτερης παραβίασης των κανόνων υγιούς ανταγωνισμού. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί πως, ιδιαίτερη βαρύτητα αποδόθηκε σε πρακτικές που σχετίζονταν με τη διαμόρφωση της φαρμακευτικής αγοράς μέσω δικτύων επιρροής⁷⁸. Η φαρμακευτική αγορά δεν αποτελεί έναν απλό ανταγωνιστικό οικονομικό χώρο, καθώς οι τιμές, οι όροι αποζημίωσης, οι εγκρίσεις κυκλοφορίας, η πρόσβαση

⁷⁶ Γασπαρινάτου Μ, 'Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα' in Σ Βιδάλη κ.ά. (eds), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο 2019).

⁷⁷ Καμήλαλης, Θ., 'Το παγκόσμιο σκάνδαλο της Novartis', *ThePressProject* (2017).

⁷⁸ Γασπαρινάτου Μ, 'Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο και οι προκλήσεις κατά την εφαρμογή της' (Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργιών 2024).

σε θεραπευτικά πρωτόκολλα και η ένταξη φαρμάκων σε καθεστώτα αποζημίωσης εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από κρατικές ή ημικρατικές αποφάσεις. Επομένως, οποιαδήποτε αθέμιτη επιρροή σε αυτούς τους μηχανισμούς υπερβαίνει την απλή εμπορική παρατυπία και αποκτά χαρακτηριστικά θεσμικής διαφθοράς. Στο σημείο αυτό η ποινική αξιολόγηση αποκτά μεγαλύτερη πολυπλοκότητα, διότι απαιτεί τη διερεύνηση όχι μόνο οικονομικών συναλλαγών αλλά και της πιθανής σύνδεσής τους με διοικητικές αποφάσεις, πολιτικές επιλογές ή κρατικές πρακτικές που ενδέχεται να ευνόησαν συγκεκριμένα επιχειρηματικά συμφέροντα.⁷⁹

Η διεθνής εμπλοκή της Novartis σε υποθέσεις αθέμιτων πληρωμών και παράνομων πρακτικών ενίσχυσε το ερμηνευτικό βάρος της ελληνικής διερεύνησης, καθώς διαμόρφωσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο η ελληνική υπόθεση δεν εξετάστηκε ως αποκομμένο περιστατικό αλλά ως ενδεχόμενη εθνική έκφανση ενός ευρύτερου διεθνούς μοντέλου εταιρικής λειτουργίας. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία εγκληματολογικά, επειδή η επαναληπτικότητα τέτοιων πρακτικών σε διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα υποδηλώνει όχι μεμονωμένη διοικητική εκτροπή αλλά οργανωμένο εταιρικό πρότυπο συμπεριφοράς. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ποινική αξιολόγηση μετατοπίζεται από την αναζήτηση ατομικών αποκλίσεων προς τη διερεύνηση εταιρικής κουλτούρας, οργανωτικής στρατηγικής και συστημικών μηχανισμών που διευκολύνουν την παραβατικότητα.⁸⁰

Από την άποψη του ελληνικού ποινικού δικαίου, οι πράξεις που συνδέθηκαν με τη δημόσια συζήτηση γύρω από τη Novartis μπορούσαν, αναλόγως της αποδεικτικής τους θεμελίωσης, να ενταχθούν σε ένα πλέγμα αξιοποιώνων συμπεριφορών, όπως η ενεργητική δωροδοκία, η παθητική δωροδοκία, η απιστία κατά του Δημοσίου, η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, η απάτη σε βάρος οικονομικών συμφερόντων του κράτους και, υπό ορισμένες περιστάσεις, η συγκρότηση δομημένων μηχανισμών αθέμιτης οικονομικής δραστηριότητας⁸¹. Παρόλα αυτά, η ποινική αποτίμηση τέτοιων πράξεων συναντά σοβαρές αποδεικτικές δυσχέρειες. Οι συναλλαγές σπάνια εμφανίζονται άμεσα· συχνά παρεμβάλλονται τρίτα πρόσωπα, συμβουλευτικές εταιρείες, πολυσύνθετα οικονομικά σχήματα, διεθνείς λογαριασμοί ή νομιμοφανείς συμβάσεις που δυσκολεύουν τη σαφή σύνδεση ωφελήματος και

⁷⁹ Ibid

⁸⁰ Τριάντης, Β., 'Στις ΗΠΑ η Novartis δεν είναι σκευωρία – Η έρευνα συνεχίζεται από το FBI και τη SEC', *Documento* (2019).

⁸¹ Ibid

ανταλλάγματος. Η φύση της εγκληματικότητας των ισχυρών είναι τέτοια ώστε η υλική πράξη να συγκαλύπτεται από θεσμική κανονικότητα, καθιστώντας τη διάγνωση της ποινικής απαξίας ιδιαίτερα απαιτητική.⁸² Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διάκριση μεταξύ ποινικής ευθύνης και κοινωνικής βλάβης. Ακόμη και όταν η ποινική απόδειξη συγκεκριμένων πράξεων είναι δύσκολη ή όταν ορισμένα σκέλη διερεύνησης δεν οδηγούν σε καταδίκες, η εγκληματολογική αποτίμηση μπορεί να παραμένει εξαιρετικά κρίσιμη. Η υπερσυνταγογράφηση, η στρέβλωση της αγοράς, η τεχνητή διόγκωση δαπανών, η επιρροή στην επαγγελματική ανεξαρτησία των ιατρών και η υπονόμευση της εμπιστοσύνης των πολιτών στο σύστημα υγείας συνιστούν κοινωνικές βλάβες μεγάλης έκτασης, ακόμη και όταν δεν είναι εύκολο να αποδοθούν εξατομικευμένα σε ποινικά κολάσιμη πράξη. Σε αυτό ακριβώς το σημείο, η υπόθεση Novartis επιβεβαιώνει τη βασική θέση της εγκληματολογίας των ισχυρών: ότι οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής ζημίας συχνά παράγονται μέσα από θεσμικά περιβάλλοντα που φέρουν νομιμοφανή χαρακτηριστικά, γεγονός που καθιστά την ποινική τους οριοθέτηση δυσχερή αλλά όχι την κοινωνική τους σημασία μικρότερη.

3.4 Εμπλοκή πολιτικών και κρατικών λειτουργιών στην υπόθεση.

Η διάσταση της εμπλοκής πολιτικών προσώπων και κρατικών λειτουργιών στην υπόθεση Novartis αποτέλεσε το πλέον ευαίσθητο και θεσμικά φορτισμένο σκέλος της ελληνικής εκδοχής του σκανδάλου, καθώς μετέφερε το επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης από την εταιρική παραβατικότητα στην πιθανή διασύνδεση της φαρμακοβιομηχανικής ισχύος με τους μηχανισμούς λήψης κρατικών αποφάσεων. Από εγκληματολογική σκοπιά, η σημασία αυτής της διάστασης δεν εξαντλείται στο ερώτημα εάν συγκεκριμένα πολιτικά πρόσωπα τέλεσαν ποινικά κολάσιμες πράξεις, αλλά επεκτείνεται στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο κρατικοί θεσμοί, διοικητικοί μηχανισμοί και πολιτικά δίκτυα δύνανται να λειτουργήσουν ως πεδία άσκησης ή απορρόφησης εταιρικής επιρροής. Η πιθανή εμπλοκή της πολιτικής εξουσίας σε τέτοιες υποθέσεις μετασχηματίζει το εταιρικό έγκλημα σε πιθανή μορφή κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας, ακριβώς επειδή η κοινωνική βλάβη δεν παράγεται μόνο από την ιδιωτική

⁸² Ibid

δράση μιας επιχείρησης αλλά από την ενδεχόμενη σύμπραξη ή ανοχή δημόσιων φορέων που όφειλαν να λειτουργούν ως μηχανισμοί προστασίας του δημοσίου συμφέροντος.⁸³

Η θεσμική σύνδεση πολιτικής εξουσίας και φαρμακευτικής αγοράς είναι, από τη φύση της, έντονη και πολυεπίπεδη. Οι κυβερνητικές αποφάσεις στον χώρο της υγείας αφορούν τη φαρμακευτική τιμολόγηση, τη διαδικασία αποζημίωσης φαρμάκων, την έγκριση θεραπευτικών πρωτοκόλλων, τη διαμόρφωση δημοσίων δαπανών, τη λειτουργία νοσοκομειακών προμηθειών, την κατανομή πόρων προς υγειονομικούς οργανισμούς και τη συνολική χάραξη δημόσιας πολιτικής υγείας. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτική και διοικητική εξουσία διαθέτει πραγματική δυνατότητα επηρεασμού των όρων λειτουργίας της φαρμακευτικής αγοράς. Συμπληρωματικά, οι μεγάλες φαρμακοβιομηχανίες έχουν έντονο συμφέρον να επηρεάζουν το ρυθμιστικό περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιούνται. Στο σημείο ακριβώς όπου τέμνονται αυτές οι δύο μορφές ισχύος –η κρατική και η εταιρική– γεννάται το ενδεχόμενο θεσμικής διαπλοκής, ιδίως όταν η λήψη αποφάσεων δεν διέπεται από πλήρη διαφάνεια, αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου και αυστηρά πλαίσια λογοδοσίας.⁸⁴

Στην ελληνική υπόθεση Novartis, η διαβίβαση στοιχείων στη Βουλή λόγω αναφορών σε πολιτικά πρόσωπα δημιούργησε μία θεσμική κατάσταση ιδιαίτερης βαρύτητας, καθώς η υπόθεση εισήλθε στο ειδικό συνταγματικό και ποινικό καθεστώς διερεύνησης ευθύνης πολιτικών προσώπων. Από εκείνο το σημείο, το σκάνδαλο απέκτησε έντονη πολιτική διάσταση, με αποτέλεσμα η ποινική διερεύνηση να συνυφανθεί με τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος, με κομματικές αντιπαραθέσεις, με συγκρούσεις γύρω από την αξιοπιστία μαρτυρικών καταθέσεων και με έντονες δημόσιες διαμάχες σχετικά με το εάν επρόκειτο για ουσιαστική αποκάλυψη διαφθοράς ή για πολιτική εργαλειοποίηση της δικαιοσύνης. Η θεσμική αυτή μετάβαση έχει ιδιαίτερο εγκληματολογικό ενδιαφέρον, διότι αναδεικνύει πώς οι υποθέσεις εγκληματικότητας των ισχυρών συχνά παύουν να αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ως ποινικές υποθέσεις και μετατρέπονται σε πεδία συμβολικής

⁸³ Ibid 3

⁸⁴ Κωνσταντίνιδης, Α., 'Προστατευόμενοι μάρτυρες και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος', *Ποινικά Χρονικά* ΞΘ (2019), 241–252.

και πολιτικής σύγκρουσης, μέσα στα οποία η ουσία της κοινωνικής βλάβης κινδυνεύει να επισκιαστεί από τη σύγκρουση για τον έλεγχο της αφήγησης.⁸⁵

Ιδιαίτερη σημασία στην ελληνική περίπτωση είχε και ο ρόλος κρατικών λειτουργών που δεν εντάσσονται απαραίτητα στην καθαυτό πολιτική ηγεσία αλλά βρίσκονται σε κομβικές διοικητικές, τεχνικές και ρυθμιστικές θέσεις. Στελέχη δημόσιων οργανισμών, υπηρεσιακοί παράγοντες, διοικητικοί υπεύθυνοι φορέων υγείας, πρόσωπα που συμμετέχουν σε επιτροπές τιμολόγησης ή αποζημίωσης, καθώς και θεσμικοί παράγοντες που επηρεάζουν την εφαρμογή της φαρμακευτικής πολιτικής, αποτελούν κρίσιμους κόμβους μέσα από τους οποίους μπορεί να ασκηθεί εταιρική επιρροή. Από εγκληματολογική άποψη, αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι η κρατικό-εταιρική εγκληματικότητα δεν απαιτεί πάντοτε άμεση εμπλοκή κορυφαίων πολιτικών προσώπων· συχνά αρκεί η ανάπτυξη ενός διοικητικού περιβάλλοντος ανοχής, εξάρτησης ή αδιαφάνειας μέσα στο οποίο οι ιδιωτικές επιδιώξεις αποκτούν δυσανάλογη επιρροή στη δημόσια λήψη αποφάσεων.⁸⁶

Εξίσου κρίσιμο στοιχείο υπήρξε η συζήτηση γύρω από τους προστατευόμενους μάρτυρες και το θεσμικό καθεστώς προστασίας προσώπων που συμβάλλουν στην αποκάλυψη σύνθετων εγκλημάτων διαφθοράς. Η ελληνική εμπειρία κατέδειξε ότι οι μηχανισμοί whistleblowing, παρότι θεωρούνται διεθνώς βασικό εργαλείο ανίχνευσης της εγκληματικότητας των ισχυρών, συναντούν σημαντικές αντιστάσεις όταν η πληροφορία που εισφέρουν αγγίζει κέντρα πολιτικής ή οικονομικής εξουσίας. Η δημόσια αμφισβήτηση κινήτρων, η αποκάλυψη στοιχείων ταυτότητας, η πολιτική στοχοποίηση και η θεσμική αποδυνάμωση του καθεστώτος προστασίας δημιουργούν ένα αποτρεπτικό περιβάλλον για μελλοντικές αποκαλύψεις. Αυτό έχει σοβαρή εγκληματολογική σημασία, διότι σε εγκλήματα χαμηλής ορατότητας –όπως η πολιτική διαφθορά ή οι οργανωμένες μορφές εταιρικής επιρροής– η εσωτερική πληροφόρηση αποτελεί συχνά τον μοναδικό αποτελεσματικό μηχανισμό αποκάλυψης.⁸⁷

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Γασπαρινάτου, Μ., *Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, στο Βιδάλη, Σ. κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (ΕΑΠ 2019).

Περαιτέρω, η υπόθεση ανέδειξε ένα διαχρονικό πρόβλημα του ελληνικού θεσμικού πλαισίου: τη δυσκολία σαφούς διάκρισης ανάμεσα στην ποινική λογοδοσία και στην πολιτική αντιπαράθεση. Όταν υποθέσεις πιθανής διαφθοράς μετατρέπονται σε αντικείμενο σκληρής κομματικής σύγκρουσης, η ποινική διερεύνηση κινδυνεύει να απονομιμοποιηθεί στη δημόσια συνείδηση είτε ως πολιτικό όπλο είτε ως προσπάθεια συγκάλυψης, αναλόγως της πολιτικής οπτικής κάθε κοινωνικού ακροατηρίου. Το αποτέλεσμα είναι η διάβρωση της εμπιστοσύνης προς τους ίδιους τους θεσμούς απονομής δικαιοσύνης και ελέγχου. Από εγκληματολογική άποψη, αυτό αποτελεί κρίσιμο μηχανισμό αναπαραγωγής της ατιμωρησίας: όταν κάθε απόπειρα διερεύνησης πολιτικοποιείται απόλυτα, η ουσιαστική λογοδοσία καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη.⁸⁸

Κεφάλαιο 4: Συγκάλυψη – Η υπόθεση Novartis ως κρατικό-εταιρικό έγκλημα

4.1 Η υπόθεση Novartis ως εταιρικό έγκλημα

Η υπόθεση Novartis αποτελεί μία από τις σημαντικότερες υποθέσεις εταιρικής διαφθοράς που απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η σημασία της δεν περιορίζεται μόνο στις δικαστικές ή πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι ανέδειξε με έντονο τρόπο τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική ισχύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων και τη λειτουργία του κράτους⁸⁹. Η Novartis, ως μία από τις μεγαλύτερες φαρμακευτικές εταιρείες παγκοσμίως, δραστηριοποιήθηκε σε ένα περιβάλλον όπου το φάρμακο δεν αποτελεί απλώς εμπορικό προϊόν, αλλά κοινωνικό αγαθό άμεσα συνδεδεμένο με τη δημόσια υγεία, τη ζωή και την κρατική πολιτική. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η υπόθεση ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο μία πολυεθνική εταιρεία μπορεί να αποκτήσει τη δυνατότητα να επηρεάζει θεσμούς, επαγγελματίες υγείας, διαδικασίες λήψης αποφάσεων και μηχανισμούς του δημοσίου συστήματος υγείας.⁹⁰

⁸⁸ Σπινέλλης, Δ., 'Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (η εγκληματικότητα του ψηλού καπέλου)', *Ποινικά Χρονικά* ΞΓ' 1 (2013), 4–14.

⁸⁹ David Whyte (ed), *Crimes of the Powerful: A Reader* (Open University Press 2009).

⁹⁰ Ibid 60

Η έννοια του εταιρικού εγκλήματος αναφέρεται σε παράνομες ή κοινωνικά επιβλαβείς πρακτικές που διαπράττονται από επιχειρήσεις ή από στελέχη επιχειρήσεων στο πλαίσιο της εταιρικής λειτουργίας και με σκοπό την αύξηση της κερδοφορίας. Σε αντίθεση με τη συμβατική εγκληματικότητα, το εταιρικό έγκλημα χαρακτηρίζεται από χαμηλή ορατότητα, οργανωμένη δομή, θεσμική κάλυψη και συχνά δυσκολία απόδοσης ατομικής ευθύνης. Οι πράξεις αυτές δεν πραγματοποιούνται συνήθως από μεμονωμένα άτομα που λειτουργούν αυτόνομα, αλλά ενσωματώνονται σε εταιρικές στρατηγικές, σε διοικητικές πρακτικές και σε μηχανισμούς αγοράς που εμφανίζονται ως «κανονικοί» μέσα στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Για τον λόγο αυτό, το εταιρικό έγκλημα συχνά δεν γίνεται αντιληπτό με την ίδια κοινωνική ένταση όπως τα παραδοσιακά εγκλήματα, παρότι οι κοινωνικές και οικονομικές του συνέπειες μπορεί να είναι εξαιρετικά σοβαρές.⁹¹

Η υπόθεση Novartis παρουσιάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά αυτού του τύπου εγκληματικότητας. Η φαρμακευτική αγορά αποτελεί έναν χώρο στον οποίο συγκεντρώνονται τεράστια οικονομικά συμφέροντα, καθώς οι εταιρείες εξαρτώνται από την κρατική τιμολόγηση, τις αποζημιώσεις ασφαλιστικών ταμείων, τις ιατρικές συνταγογραφήσεις και τις σχέσεις με τα δημόσια νοσοκομεία. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η επιρροή προς γιατρούς, κρατικούς λειτουργούς ή διοικητικούς μηχανισμούς μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο διασφάλισης οικονομικών πλεονεκτημάτων⁹². Η υπόθεση Novartis ανέδειξε ακριβώς αυτή τη διάσταση: την πιθανότητα η επιχειρηματική επιτυχία να μη βασίζεται αποκλειστικά στην ποιότητα ή στην ανταγωνιστικότητα των προϊόντων, αλλά και στη δημιουργία δικτύων επιρροής μέσα στο ίδιο το κράτος και στο σύστημα υγείας. Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης βρίσκεται επίσης στο γεγονός ότι η φαρμακευτική αγορά συνδέεται άμεσα με δημόσιους πόρους. Η υπερσυνταγογράφηση, η προώθηση συγκεκριμένων φαρμάκων, η αύξηση των τιμών ή η επιρροή σε διαδικασίες αποζημίωσης δεν επηρεάζουν μόνο τον ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων, αλλά επιβαρύνουν και το δημόσιο σύστημα υγείας, τα ασφαλιστικά ταμεία και τους ίδιους τους πολίτες. Το κόστος της εταιρικής παραβατικότητας δεν είναι αφηρημένο· μεταφέρεται στην κοινωνία μέσω της οικονομικής επιβάρυνσης του κράτους και μέσω της στρέβλωσης των υγειονομικών προτεραιοτήτων. Όταν οι ιατρικές αποφάσεις επηρεάζονται

⁹¹ Whyte, D. (ed.), *Crimes of the Powerful: A Reader*, Open University Press, Maidenhead 2009.

⁹² Βασιλαντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

από εμπορικά συμφέροντα, τότε υπονομεύεται η ίδια η αρχή της ισότιμης και αντικειμενικής παροχής υπηρεσιών υγείας.⁹³

Στο ίδιο πλαίσιο, η υπόθεση Novartis δείχνει ότι το εταιρικό έγκλημα σπάνια λειτουργεί ανεξάρτητα από το κράτος. Αντίθετα, πολλές φορές αναπτύσσεται ακριβώς μέσα από τη σχέση επιχειρηματικών και κρατικών μηχανισμών. Η θεωρία του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος υποστηρίζει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η παραβατικότητα παράγεται από τη συνεργασία, την ανοχή ή την αδυναμία ελέγχου εκ μέρους του κράτους απέναντι σε ισχυρά οικονομικά συμφέροντα. Στην περίπτωση της Novartis, η συζήτηση δεν περιορίστηκε σε μεμονωμένες πράξεις δωροδοκίας, αλλά επεκτάθηκε στη συνολική λειτουργία του συστήματος υγείας, στις σχέσεις μεταξύ φαρμακευτικών εταιρειών και πολιτικής εξουσίας και στις θεσμικές αδυναμίες ελέγχου. Το ενδιαφέρον, επομένως, δεν βρίσκεται μόνο στο ποιοι ενδεχομένως παρανόμησαν, αλλά στο πώς δημιουργήθηκαν οι συνθήκες που επέτρεψαν την ανάπτυξη τέτοιων πρακτικών.⁹⁴

Ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό της υπόθεσης είναι η δυσκολία απόδοσης ευθύνης. Στα εταιρικά εγκλήματα η ευθύνη συχνά διαχέεται μέσα σε πολύπλοκες διοικητικές δομές. Οι αποφάσεις λαμβάνονται συλλογικά, οι αρμοδιότητες κατανέμονται σε διαφορετικά επίπεδα και οι παράνομες πρακτικές παρουσιάζονται πολλές φορές ως τμήμα της «συνήθους επιχειρηματικής λειτουργίας». Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται δύσκολο να προσδιοριστεί ποιος ακριβώς φέρει την ευθύνη. Στην υπόθεση Novartis, η ενδεχόμενη εμπλοκή πολιτικών προσώπων, κρατικών λειτουργών, γιατρών, διοικητικών στελεχών και εταιρικών μηχανισμών δημιούργησε ένα περίπλοκο πλέγμα σχέσεων, μέσα στο οποίο η αναζήτηση ποινικής ευθύνης έγινε ιδιαίτερα δύσκολη και πολιτικά φορτισμένη. Η υπόθεση ανέδειξε επίσης τον ρόλο της πολιτικής εξουσίας στη διαχείριση μεγάλων οικονομικών σκανδάλων. Αντί η δημόσια συζήτηση να επικεντρωθεί αποκλειστικά στις πρακτικές της εταιρείας και στη δομή του φαρμακευτικού συστήματος, μετατράπηκε σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης.⁹⁵ Η έντονη κομματική σύγκρουση είχε ως αποτέλεσμα να μετατοπιστεί το

⁹³ Ibid 60

⁹⁴ Ibid

⁹⁵ Alexandra Wrage, 'Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case' *Forbes* (15 July 2020).

ενδιαφέρον από το ίδιο το φαινόμενο της εταιρικής διαφθοράς προς τη σύγκρουση για το ποιος χρησιμοποιεί πολιτικά την υπόθεση. Έτσι, το ζήτημα της εταιρικής εγκληματικότητας συχνά υποχώρησε πίσω από αφηγήματα περί «σκευωρίας», πολιτικής δίωξης ή κομματικής εκμετάλλευσης. Αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο των μεγάλων υποθέσεων κρατικό-εταιρικού εγκλήματος, όπου η πολιτική σύγκρουση μπορεί να λειτουργήσει αποπροσανατολιστικά και να περιορίσει τη δυνατότητα ουσιαστικής λογοδοσίας. Η Novartis αποτελεί επίσης παράδειγμα της παγκοσμιοποιημένης φύσης του σύγχρονου εταιρικού εγκλήματος. Πρόκειται για μία πολυεθνική επιχείρηση με διεθνή δραστηριότητα, η οποία λειτουργεί ταυτόχρονα σε διαφορετικά νομικά και πολιτικά περιβάλλοντα. Αυτό δημιουργεί σοβαρές δυσκολίες ελέγχου, καθώς οι εθνικές αρχές συχνά δεν διαθέτουν την ίδια ισχύ απέναντι σε οικονομικούς οργανισμούς που δραστηριοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο. Η διεθνής διάσταση της υπόθεσης δείχνει ότι η εταιρική εγκληματικότητα δεν περιορίζεται στα όρια ενός κράτους, αλλά συνδέεται με υπερεθνικά δίκτυα οικονομικής ισχύος, λογιστικών μηχανισμών και πολιτικής επιρροής.

4.2 Νομοθετική και δικαστική λειτουργία – πολιτικές παρεμβάσεις στην υπόθεση Novartis

Η υπόθεση Novartis ανέδειξε με ιδιαίτερη ένταση τη σύνθετη σχέση μεταξύ νομοθετικής και δικαστικής λειτουργίας στην Ελλάδα, καθώς και τα όρια της θεσμικής ανεξαρτησίας όταν μία ποινική έρευνα αγγίζει υψηλόβαθμα πολιτικά πρόσωπα και ισχυρά οικονομικά συμφέροντα⁹⁶. Η διερεύνηση της υπόθεσης δεν εξελίχθηκε αποκλειστικά ως μία διαδικασία ποινικής αξιολόγησης πιθανών πράξεων διαφθοράς, αλλά μετατράπηκε σταδιακά σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης, στο οποίο η ποινική διαδικασία συνδέθηκε άμεσα με την κοινοβουλευτική λειτουργία, τις κομματικές ισορροπίες και τη δημόσια πολιτική σύγκρουση. Η περίπτωση Novartis κατέδειξε ότι στις υποθέσεις κρατικό-εταιρικού εγκλήματος η Δικαιοσύνη δεν λειτουργεί σε θεσμικό κενό, αλλά επηρεάζεται από το πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καλείται να ενεργήσει. Κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης διαδραμάτισε το ιδιαίτερο

Βασιλαντωνοπούλου Β, «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική (Δίκαιο και Οικονομία, ΠΝ Σάκκουλας 2014).

⁹⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials (OECD Publishing 2014).

συνταγματικό καθεστώς που διέπει την ποινική ευθύνη υπουργών στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το άρθρο 86 του Συντάγματος και τον ν. 3126/2003 περί ποινικής ευθύνης υπουργών, η Βουλή διαθέτει την αποκλειστική αρμοδιότητα να αποφασίζει για την άσκηση δίωξης κατά μελών της κυβέρνησης ή υφυπουργών για αδικήματα που τελέστηκαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους⁹⁷. Η συνταγματική αυτή πρόβλεψη θεσπίστηκε θεωρητικά για την προστασία της κυβερνητικής λειτουργίας από αυθαίρετες ποινικές δίωξεις, στην πράξη όμως έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονης κριτικής, καθώς θεωρείται ότι δημιουργεί ένα προνομιακό καθεστώς ποινικής μεταχείρισης πολιτικών προσώπων. Ιδιαίτερα προβληματική θεωρήθηκε η πρόβλεψη περί σύντομης αποσβεστικής προθεσμίας, η οποία στο παρελθόν είχε οδηγήσει σε παραγραφή σοβαρών υποθέσεων πολιτικής διαφθοράς πριν ακόμη ολοκληρωθεί η ουσιαστική διερεύνησή τους.

Στην υπόθεση Novartis, όταν προέκυψαν στοιχεία ή καταθέσεις που αφορούσαν πρώην υπουργούς και πρωθυπουργούς, η δικογραφία διαβιβάστηκε στη Βουλή, όπως προβλέπει το άρθρο 86 Σ. Η κοινοβουλευτική διαδικασία που ακολούθησε ανέδειξε ακριβώς το πρόβλημα της αλληλεπίδρασης νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας. Η συγκρότηση προανακριτικής επιτροπής δεν λειτούργησε αποκλειστικά ως διαδικασία διερεύνησης ενδεχόμενων ποινικών ευθυνών, αλλά ως πεδίο σφοδρής πολιτικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στα κόμματα. Η τότε κυβέρνηση υποστήριζε ότι πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα σκάνδαλα στον χώρο της υγείας, ενώ η αντιπολίτευση έκανε λόγο για πολιτική σκευωρία και εργαλειοποίηση της Δικαιοσύνης με στόχο τη σπίλωση πολιτικών αντιπάλων. Έτσι, η κοινοβουλευτική διαδικασία απέκτησε περισσότερο χαρακτήρα πολιτικής σύγκρουσης παρά ουδέτερης θεσμικής αξιολόγησης.⁹⁸

Το πρόβλημα αυτό συνδέεται άμεσα με τη φύση του ελληνικού κοινοβουλευτικού συστήματος. Η Βουλή, ως πολιτικό όργανο, λειτουργεί με βάση κομματικούς συσχετισμούς και πολιτικές στρατηγικές. Κατά συνέπεια, όταν καλείται να αποφασίσει για ζητήματα ποινικής ευθύνης πολιτικών προσώπων, η διαδικασία είναι δύσκολο να αποκοπεί από τις κομματικές αντιπαραθέσεις. Στην πράξη, η ποινική αξιολόγηση εξαρτάται συχνά από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και όχι αποκλειστικά από τη δικανική εκτίμηση των στοιχείων. Η υπόθεση

⁹⁷ Σύνταγμα της Ελλάδας, άρθρο 86· Ν. 3126/2003, «Ποινική Ευθύνη Υπουργών», ΦΕΚ Α' 66/19.03.2003.

⁹⁸ Ibid

Novartis ανέδειξε ακριβώς αυτή τη θεσμική δυσλειτουργία: το ερώτημα της ουσιαστικής διερεύνησης πιθανών πράξεων διαφθοράς υποχώρησε πολλές φορές μπροστά στη μάχη για τον έλεγχο του πολιτικού αφηγήματος. Συνάμα, η ίδια η λειτουργία της Δικαιοσύνης βρέθηκε στο επίκεντρο αμφισβήτησης. Οι ενέργειες της Εισαγγελίας Διαφθοράς, η χρήση προστατευόμενων μαρτύρων και η συλλογή αποδεικτικού υλικού αποτέλεσαν αντικείμενο έντονης πολιτικής και δικαστικής αντιπαράθεσης. Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η εφαρμογή του θεσμού των προστατευόμενων μαρτύρων, όπως προβλέπεται στο άρθρο 9 του ν. 2928/2001 και μεταγενέστερες τροποποιήσεις του, που επιτρέπουν την προστασία προσώπων τα οποία συμβάλλουν στην αποκάλυψη εγκλημάτων διαφθοράς και οργανωμένης εγκληματικότητας. Η χρήση ανώνυμων ή προστατευόμενων μαρτύρων στην υπόθεση Novartis προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, καθώς υποστηρίχθηκε από πολιτικά πρόσωπα ότι οι καταθέσεις αυτές στερούνταν αξιοπιστίας ή χρησιμοποιήθηκαν πολιτικά. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίχθηκε ότι χωρίς τέτοιους μάρτυρες θα ήταν σχεδόν αδύνατη η αποκάλυψη σύνθετων μορφών οικονομικού εγκλήματος, όπου η άμεση απόδειξη είναι εξαιρετικά δύσκολη.⁹⁹

Η αντιπαράθεση κορυφώθηκε με τη σύσταση προανακριτικής επιτροπής για τον πρώην αναπληρωτή υπουργό Δικαιοσύνης Δημήτρη Παπαγγελόπουλο, ο οποίος κατηγορήθηκε για παρεμβάσεις στη Δικαιοσύνη και για προσπάθεια χειραγώγησης της έρευνας σχετικά με τη Novartis. Η παραπομπή του στο Ειδικό Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 86 Σ. και τις σχετικές διατάξεις περί ευθύνης υπουργών, κατέδειξε ότι η υπόθεση είχε πλέον μετατοπιστεί από τη διερεύνηση πιθανών πρακτικών διαφθοράς της εταιρείας στην εξέταση του ίδιου του τρόπου λειτουργίας των κρατικών θεσμών. Επίσης, η πρώην εισαγγελέας Διαφθοράς Ελένη Τουλουπάκη βρέθηκε επίσης αντιμέτωπη με ποινική διερεύνηση για τους χειρισμούς της στην υπόθεση¹⁰⁰. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε τη δημόσια αίσθηση ότι η δικαστική εξουσία είχε μετατραπεί σε χώρο πολιτικής σύγκρουσης. Η υπόθεση ανέδειξε επίσης τη σημασία της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 του Συντάγματος. Θεωρητικά, η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική εξουσία λειτουργούν διακριτά και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Πάραυτα, η Novartis έδειξε ότι στην πράξη τα όρια αυτά μπορούν

⁹⁹ Friedrichs, D. O., *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*, 4η έκδ., Wadsworth Publishing, Belmont 2010.

¹⁰⁰ Βασιλαντωνοπούλου Β, «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική (Δίκαιο και Οικονομία, ΠΝ Σάκκουλας 2014).

να καταστούν δυσδιάκριτα όταν μία ποινική έρευνα αποκτά τόσο ισχυρή πολιτική σημασία. Η δημόσια πίεση, οι κομματικές αντιπαραθέσεις και η έντονη δημοσιογραφική κάλυψη δημιούργησαν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο κάθε δικαστική ενέργεια ερμηνευόταν πολιτικά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί η κοινωνική δυσπιστία απέναντι στους θεσμούς και να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η Δικαιοσύνη είτε εργαλειοποιείται πολιτικά είτε αδυνατεί να λειτουργήσει πλήρως ανεξάρτητα.¹⁰¹

Ακόμη, η υπόθεση Novartis ανέδειξε τα όρια της ελληνικής νομοθεσίας ως προς την αντιμετώπιση σύνθετων μορφών οικονομικού και εταιρικού εγκλήματος. Τα εγκλήματα διαφθοράς στον χώρο της υγείας χαρακτηρίζονται από μεγάλη πολυπλοκότητα, διεθνείς οικονομικές διαδρομές και δυσκολία τεκμηρίωσης. Η ελληνική ποινική διαδικασία, με τις χρονοβόρες δικαστικές διαδικασίες, τις θεσμικές αλληλεπικαλύψεις και την έντονη πολιτικοποίηση, αποδείχθηκε ανεπαρκής ως προς την ταχεία και αποτελεσματική διερεύνηση μιας υπόθεσης τόσο μεγάλης έκτασης. Αντί η υπόθεση να οδηγήσει άμεσα σε θεσμική λογοδοσία και σε ουσιαστική αξιολόγηση των μηχανισμών διαφθοράς στον χώρο του φαρμάκου, εξελίχθηκε σε μία μακροχρόνια πολιτικοδικαστική σύγκρουση.¹⁰²

4.3 Μηχανισμοί συγκάλυψης και ατιμωρησίας

Η υπόθεση Novartis ανέδειξε με ιδιαίτερη σαφήνεια ότι στα σύγχρονα κρατικό-εταιρικά εγκλήματα η συγκάλυψη δεν πραγματοποιείται απαραίτητα μέσω άμεσης απόκρυψης στοιχείων ή παράνομων παρεμβάσεων, αλλά συχνά μέσα από θεσμικούς, πολιτικούς και διαδικαστικούς μηχανισμούς που καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη την ουσιαστική απόδοση ευθυνών. Στις περιπτώσεις μεγάλων εταιρικών σκανδάλων, ιδιαίτερα όταν αυτά συνδέονται με πολιτικά πρόσωπα και οικονομικά συμφέροντα μεγάλης κλίμακας, η ατιμωρησία δεν αποτελεί πάντοτε αποτέλεσμα μίας συνειδητής και οργανωμένης συνωμοσίας. Συχνά παράγεται μέσα

¹⁰¹ Σύνταγμα της Ελλάδας, άρθρο 26, «Διάκριση των λειτουργιών», ΦΕΚ Α' 211/24.12.2019 (αναθεωρημένο κείμενο Συντάγματος).

¹⁰² Γασπαρινάτου Μ, 'Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο και οι προκλήσεις κατά την εφαρμογή της' (Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργιών 2024).

από την πολυπλοκότητα των θεσμών, τις καθυστερήσεις της δικαστικής διαδικασίας, τη διάχυση της ευθύνης και τη μετατροπή της ουσιαστικής ποινικής διερεύνησης σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης. Η Novartis αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας, όπου η ίδια η διαχείριση της υπόθεσης λειτούργησε ως μηχανισμός αποδυνάμωσης της λογοδοσίας.¹⁰³

Ένας από τους βασικότερους μηχανισμούς συγκάλυψης ήταν η διάχυση της ευθύνης μέσα σε ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων μεταξύ εταιρικών στελεχών, πολιτικών προσώπων, κρατικών λειτουργών, διοικητικών μηχανισμών και επαγγελματιών υγείας. Στα εγκλήματα εταιρικής διαφθοράς η ευθύνη σπάνια εντοπίζεται εύκολα σε ένα μόνο πρόσωπο. Οι αποφάσεις λαμβάνονται συλλογικά, οι ενέργειες κατανέμονται σε διαφορετικά επίπεδα διοίκησης και οι παράνομες πρακτικές ενσωματώνονται σε φαινομενικά νόμιμες εταιρικές ή διοικητικές διαδικασίες¹⁰⁴. Έτσι, καθίσταται δύσκολο να αποδειχθεί η ύπαρξη άμεσης πρόθεσης ή συγκεκριμένης ατομικής συμμετοχής. Η πολυπλοκότητα αυτή λειτουργεί συχνά υπέρ της ατιμωρησίας, καθώς η ποινική ευθύνη διαχέεται σε τέτοιο βαθμό ώστε τελικά να μην προσωποποιείται ουσιαστικά. Η ίδια η δομή του φαρμακευτικού συστήματος συνέβαλε σε αυτή τη δυσκολία. Η τιμολόγηση φαρμάκων, οι διαδικασίες αποζημίωσης, οι ιατρικές συνταγογραφήσεις και οι σχέσεις μεταξύ φαρμακευτικών εταιρειών και κρατικών φορέων συγκροτούν ένα εξαιρετικά περίπλοκο διοικητικό και οικονομικό πεδίο. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η διάκριση ανάμεσα σε νόμιμες πρακτικές εμπορικής προώθησης και σε πρακτικές αθέμιτης επιρροής γίνεται συχνά δυσδιάκριτη. Η ασάφεια αυτή λειτουργεί ως προστατευτικός μηχανισμός για τις μεγάλες επιχειρήσεις, καθώς επιτρέπει την παρουσίαση ενδεχομένως προβληματικών πρακτικών ως «συνήθων πρακτικών της αγοράς» και όχι ως στοιχείων διαφθοράς. Σημαντικό μηχανισμό συγκάλυψης αποτέλεσε επίσης η πολιτικοποίηση της υπόθεσης.¹⁰⁵ Από τη στιγμή που η Novartis συνδέθηκε με πρώην πρωθυπουργούς και υπουργούς, η δημόσια συζήτηση μετατοπίστηκε σταδιακά από το ίδιο το φαινόμενο της φαρμακευτικής διαφθοράς προς τη σύγκρουση για το αν επρόκειτο για πραγματικό σκάνδαλο ή για πολιτική σκευωρία. Η μετατόπιση αυτή είχε καθοριστική σημασία. Αντί το επίκεντρο να

¹⁰³ Ibid 1

¹⁰⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations Convention against Corruption (United Nations 2004).

¹⁰⁵ Γασπαρινάτου Μ, 'Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο και οι προκλήσεις κατά την εφαρμογή της' (Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών 2024).

παραμένει στις πιθανές πρακτικές διαφθοράς, στην οικονομική ζημία του Δημοσίου και στις σχέσεις μεταξύ κράτους και φαρμακευτικών εταιρειών, το ενδιαφέρον στράφηκε στη σύγκρουση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης. Με αυτόν τον τρόπο, το ουσιαστικό πρόβλημα της κρατικό-εταιρικής παραβατικότητας υποχώρησε πίσω από τη μάχη για την πολιτική εκμετάλλευση της υπόθεσης.¹⁰⁶

Η πολιτικοποίηση της διαδικασίας λειτούργησε αποπροσανατολιστικά και για έναν ακόμη λόγο: δημιούργησε την εντύπωση ότι η υπόθεση αφορά αποκλειστικά πολιτικές σκοπιμότητες και όχι δομικά προβλήματα διαφθοράς στο σύστημα υγείας. Η έντονη κομματική αντιπαράθεση οδήγησε σημαντικό μέρος της κοινής γνώμης να αντιλαμβάνεται τη δικαστική διερεύνηση μέσα από πολιτικά κριτήρια και όχι ως προσπάθεια αποκάλυψης πιθανών μηχανισμών εταιρικής επιρροής. Σε τέτοιες συνθήκες, η κοινωνική πίεση για ουσιαστική λογοδοσία αποδυναμώνεται, καθώς η υπόθεση αντιμετωπίζεται κυρίως ως μέρος του πολιτικού ανταγωνισμού¹⁰⁷. Ιδιαίτερα σημαντικός υπήρξε και ο ρόλος των θεσμικών καθυστερήσεων. Η ελληνική ποινική διαδικασία χαρακτηρίζεται διαχρονικά από μεγάλη χρονική διάρκεια, ιδιαίτερα σε σύνθετες οικονομικές υποθέσεις. Στην περίπτωση Novartis, η έκταση της δικογραφίας, η διεθνής διάσταση της υπόθεσης, η εμπλοκή πολλών προσώπων και οι συνεχείς πολιτικές συγκρούσεις συνέβαλαν στην επιμήκυνση της διαδικασίας. Η καθυστέρηση αυτή δεν αποτελεί απλώς τεχνικό πρόβλημα απονομής δικαιοσύνης. Στις υποθέσεις κρατικό-εταιρικού εγκλήματος, ο χρόνος λειτουργεί συχνά υπέρ της ατιμωρησίας. Η κοινωνική μνήμη εξασθενεί, οι πολιτικοί συσχετισμοί αλλάζουν, τα αποδεικτικά στοιχεία δυσχεραίνεται να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά και η δημόσια πίεση μειώνεται. Έτσι, η ίδια η καθυστέρηση μετατρέπεται σε μηχανισμό αποδυνάμωσης της λογοδοσίας.¹⁰⁸

Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης το ειδικό καθεστώς ποινικής ευθύνης των υπουργών, όπως προβλέπεται στο άρθρο 86 του Συντάγματος και στον νόμο περί ευθύνης υπουργών. Το καθεστώς αυτό έχει κατηγορηθεί ότι λειτουργεί ως μηχανισμός θεσμικής προστασίας

¹⁰⁶ Ibid 60

¹⁰⁷ Βασιλαντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

¹⁰⁸ Kramer, R. C., Michalowski, R. J. & Kauzlarich, D., 'The Origins and Development of the Concept and Theory of State-Corporate Crime', *Crime & Delinquency* 48/2 (2002), 263–282.

πολιτικών προσώπων, καθώς μεταφέρει κρίσιμες αποφάσεις από τη Δικαιοσύνη στη Βουλή και δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες παραγραφής. Η Novartis ανέδειξε με έντονο τρόπο τα όρια αυτού του θεσμικού πλαισίου. Η ανάγκη κοινοβουλευτικής εμπλοκής στη διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα η ποινική αξιολόγηση να εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από πολιτικούς συσχετισμούς και κομματικές στρατηγικές. Έτσι, η νομοθετική λειτουργία δεν λειτούργησε μόνο ως μηχανισμός θεσμικού ελέγχου, αλλά και ως παράγοντας πολιτικής διαχείρισης της υπόθεσης.

Ένας ακόμη σημαντικός μηχανισμός συγκάλυψης αφορά τη μετατόπιση της έρευνας από την ίδια την εταιρική πρακτική προς τους χειρισμούς των δικαστικών λειτουργιών που διερεύνησαν την υπόθεση. Η ποινική διερεύνηση της πρώην εισαγγελέως Διαφθοράς Ελένης Τουλoupάκη, καθώς και η παραπομπή του πρώην αναπληρωτή υπουργού Δικαιοσύνης Δημήτρη Παπαγγελόπουλου στο Ειδικό Δικαστήριο, οδήγησαν τη δημόσια συζήτηση σε μία νέα κατεύθυνση: από την εξέταση των πρακτικών της Novartis στη διερεύνηση ενδεχόμενης χειραγώγησης της Δικαιοσύνης. Ανεξάρτητα από τη νομική αξιολόγηση αυτών των διαδικασιών, η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα η προσοχή να απομακρυνθεί από το αρχικό αντικείμενο της υπόθεσης, δηλαδή τη λειτουργία της φαρμακευτικής εταιρείας και τις πιθανές πρακτικές διαφθοράς στον χώρο της υγείας.¹⁰⁹

Σημαντικό ζήτημα αποτέλεσε και η αντιμετώπιση των προστατευόμενων μαρτύρων. Ο θεσμός των προστατευόμενων μαρτύρων, που προβλέπεται από τον ν. 2928/2001 και ενισχύθηκε μεταγενέστερα στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της διαφθοράς, έχει κρίσιμη σημασία σε εγκλήματα οργανωμένης ή οικονομικής εγκληματικότητας, όπου η αποκάλυψη στοιχείων είναι εξαιρετικά δύσκολη χωρίς εσωτερικές μαρτυρίες¹¹⁰. Ωστόσο, στην υπόθεση Novartis οι προστατευόμενοι μάρτυρες αποτέλεσαν αντικείμενο έντονης αμφισβήτησης και πολιτικής στοχοποίησης. Η αμφισβήτηση αυτή μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά για μελλοντικούς μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος, καθώς δημιουργεί την εντύπωση ότι όσοι συμβάλλουν στην αποκάλυψη υποθέσεων υψηλής διαφθοράς κινδυνεύουν να βρεθούν οι ίδιοι στο επίκεντρο πολιτικών ή δικαστικών επιθέσεων. Η υπόθεση Novartis ανέδειξε τελικά ότι η συγκάλυψη στα

¹⁰⁹ Βασιλάντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

¹¹⁰ Ibid

κρατικό-εταιρικά εγκλήματα δεν λειτουργεί απαραίτητα μέσω παράνομων παρεμβάσεων, αλλά συχνά μέσω θεσμικών αδυναμιών, πολιτικών συγκρούσεων και διαδικαστικών μηχανισμών που καθιστούν δυσχερή την ουσιαστική λογοδοσία. Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η διάχυση της ευθύνης, οι καθυστερήσεις της δικαστικής διαδικασίας, η πολιτικοποίηση της έρευνας και οι θεσμικές αδυναμίες του ελληνικού συστήματος συνέβαλαν στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος μέσα στο οποίο η αναζήτηση της αλήθειας υποχώρησε πολλές φορές μπροστά στη διαχείριση του πολιτικού κόστους. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η Novartis κατέστη όχι μόνο παράδειγμα πιθανής εταιρικής διαφθοράς, αλλά και χαρακτηριστική περίπτωση των μηχανισμών μέσω των οποίων τα σύγχρονα κρατικό-εταιρικά εγκλήματα οδηγούνται συχνά σε περιορισμένη λογοδοσία και θεσμική ατιμωρησία.¹¹¹

4.4 Συγκριτική θεώρηση με άλλες χώρες (ΗΠΑ, Ελβετία)

Η υπόθεση Novartis αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν εξεταστεί συγκριτικά με τον τρόπο που αντιμετωπίστηκε σε άλλες χώρες, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ελβετία. Η σύγκριση αυτή αναδεικνύει σημαντικές διαφορές ως προς το θεσμικό πλαίσιο, τη λειτουργία των μηχανισμών δίωξης οικονομικού εγκλήματος, την ανεξαρτησία των ελεγκτικών αρχών και την αποτελεσματικότητα της λογοδοσίας απέναντι σε πολυεθνικές εταιρείες¹¹². Περαιτέρω, καταδεικνύει ότι το φαινόμενο της φαρμακευτικής διαφθοράς δεν αποτελεί αποκλειστικά ελληνικό πρόβλημα, αλλά συνδέεται με τη δομή της παγκοσμιοποιημένης φαρμακευτικής αγοράς και με τις σχέσεις μεταξύ κρατών και πολυεθνικών επιχειρήσεων. Η σημαντικότερη εξέλιξη στην υπόθεση Novartis σημειώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι αμερικανικές αρχές προχώρησαν σε εκτεταμένη έρευνα σχετικά με πρακτικές δωροδοκίας και παραβιάσεις της νομοθεσίας περί διαφθοράς στο εξωτερικό¹¹³. Κεντρικό εργαλείο αποτέλεσε ο Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) του 1977¹¹⁴, ένας από τους αυστηρότερους νόμους διεθνώς για την αντιμετώπιση της διαφθοράς πολυεθνικών επιχειρήσεων. Ο FCPA απαγορεύει σε αμερικανικές εταιρείες ή σε εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην αμερικανική αγορά να δωροδοκούν ξένους δημόσιους λειτουργούς ή να αποκρύπτουν παράνομες πληρωμές μέσω

¹¹¹ Ibid 60

¹¹² United Nations Office on Drugs and Crime, United Nations Convention against Corruption (United Nations 2004).

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) 1977

ψευδών λογιστικών εγγραφών. Η ιδιαιτερότητα του νόμου αυτού είναι ο εξωεδαφικός χαρακτήρας του: οι αμερικανικές αρχές μπορούν να ασκήσουν δίωξη ακόμη και για πράξεις που τελέστηκαν εκτός αμερικανικού εδάφους, εφόσον υπάρχει σύνδεση με την αμερικανική αγορά ή το χρηματοπιστωτικό σύστημα.¹¹⁵

Στην περίπτωση της Novartis, το Υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ (Department of Justice – DOJ) και η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς (Securities and Exchange Commission – SEC) κατέληξαν σε συμφωνία με την εταιρεία, σύμφωνα με την οποία η Novartis AG και θυγατρικές της αποδέχθηκαν την καταβολή εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων για παραβιάσεις του FCPA που σχετίζονταν με πρακτικές δωροδοκίας στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες. Οι αμερικανικές αρχές έκριναν ότι η εταιρεία χρησιμοποίησε εικονικές συμβάσεις, συνέδρια, προωθητικές δαπάνες και άλλους μηχανισμούς προκειμένου να επηρεάσει επαγγελματίες υγείας και κρατικούς λειτουργούς. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι στις ΗΠΑ η υπόθεση αντιμετωπίστηκε πρωτίστως ως ζήτημα εταιρικής ευθύνης και παραβίασης κανόνων εταιρικής συμμόρφωσης, και όχι ως αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης.¹¹⁶

Η αμερικανική προσέγγιση διαφοροποιείται σημαντικά από την ελληνική πραγματικότητα. Στις ΗΠΑ, οι μεγάλες υποθέσεις οικονομικού εγκλήματος αντιμετωπίζονται συχνά μέσω διοικητικών και οικονομικών κυρώσεων, συμφωνιών αναστολής δίωξης (deferred prosecution agreements) και μηχανισμών εταιρικής συμμόρφωσης. Ο στόχος δεν είναι απαραίτητα η ποινική καταδίκη φυσικών προσώπων, αλλά η διασφάλιση ότι η εταιρεία αναγνωρίζει τις παραβιάσεις, καταβάλλει υψηλά πρόστιμα και υιοθετεί εσωτερικούς μηχανισμούς ελέγχου για την αποτροπή μελλοντικών παρανομιών. Η λογική αυτή έχει δεχθεί κριτική, καθώς θεωρείται ότι επιτρέπει σε μεγάλες επιχειρήσεις να «αγοράζουν» την αποφυγή ποινικών συνεπειών μέσω οικονομικών διακανονισμών. Ωστόσο, το αμερικανικό σύστημα εμφανίζεται περισσότερο αποτελεσματικό ως προς την ταχύτητα των ερευνών, την οικονομική επιβολή κυρώσεων και την αποκάλυψη εταιρικών πρακτικών.¹¹⁷

¹¹⁵ Sutherland, E. H., 'White-Collar Criminality', *American Sociological Review* 5/1 (1940), 1–12.

¹¹⁶ Ibid

¹¹⁷ Ibid

Αντιθέτως, στην Ελλάδα η υπόθεση Novartis απέκτησε εξαρχής έντονο πολιτικό χαρακτήρα. Η εμπλοκή πολιτικών προσώπων, η λειτουργία του άρθρου 86 του Συντάγματος περί ευθύνης υπουργών και η κοινοβουλευτική διαχείριση της υπόθεσης οδήγησαν σε μακροχρόνιες πολιτικές συγκρούσεις και δικαστικές αντιπαραθέσεις¹¹⁸. Σε αντίθεση με το αμερικανικό μοντέλο, όπου το κέντρο βάρους παρέμεινε στην εταιρική παραβατικότητα και στους μηχανισμούς διαφθοράς, στην Ελλάδα το επίκεντρο μετατοπίστηκε συχνά στο ερώτημα αν η υπόθεση αποτελούσε πραγματικό σκάνδαλο ή πολιτική σκευωρία. Αυτή η μετατόπιση είχε ως αποτέλεσμα να περιοριστεί η συζήτηση γύρω από τη δομή του φαρμακευτικού συστήματος και τις πρακτικές επιρροής των πολυεθνικών επιχειρήσεων στον χώρο της υγείας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στάση της Ελβετίας, καθώς η Novartis αποτελεί ελβετική πολυεθνική εταιρεία με έδρα τη Βασιλεία. Η Ελβετία διαθέτει ισχυρό τραπεζικό και εταιρικό σύστημα και ιστορικά έχει δεχθεί κριτική για τη σχετική επιείκεια απέναντι σε οικονομικά εγκλήματα πολυεθνικών εταιρειών. Παρά το γεγονός ότι η Novartis είναι ελβετική εταιρεία, η βασική πίεση και οι σημαντικότερες κυρώσεις προήλθαν από τις αμερικανικές αρχές και όχι από ελβετικούς μηχανισμούς ελέγχου. Αυτό αναδεικνύει ένα βασικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας: τα κράτη στα οποία εδρεύουν μεγάλες πολυεθνικές συχνά διστάζουν να επιβάλουν αυστηρές κυρώσεις σε επιχειρήσεις στρατηγικής οικονομικής σημασίας.¹¹⁹

Η ελβετική έννομη τάξη αναγνωρίζει την εταιρική ποινική ευθύνη μέσω του άρθρου 102 του Swiss Criminal Code¹²⁰, σύμφωνα με το οποίο μία εταιρεία μπορεί να θεωρηθεί ποινικά υπεύθυνη όταν λόγω ανεπαρκούς οργάνωσης δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός των φυσικών προσώπων που τέλεσαν το αδίκημα. Παρόλα αυτά, η εφαρμογή αυτής της διάταξης στην πράξη υπήρξε περιορισμένη σε σύγκριση με την επιθετική πολιτική δίωξης που εφαρμόζουν οι αμερικανικές αρχές μέσω του FCPA. Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζει δύο διαφορετικές προσεγγίσεις απέναντι στο εταιρικό έγκλημα: η αμερικανική προσέγγιση βασίζεται στην

¹¹⁸ Ibid

¹¹⁹ Βασιλαντωνοπούλου Β, 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; – Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου' in Κ Σπινέλλη κ.ά. (eds), *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αντ Ν Σάκκουλας 2016).

¹²⁰ Swiss Criminal Code, άρθρο 102, «Corporate Criminal Liability», Swiss Penal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 July 2023).

ενεργητική επιβολή οικονομικών και ποινικών κυρώσεων με διεθνή εμβέλεια, ενώ η ευρωπαϊκή και ειδικότερα η ελβετική προσέγγιση εμφανίζεται περισσότερο επιφυλακτική και προσανατολισμένη στη διοικητική συμμόρφωση. Η συγκριτική θεώρηση της υπόθεσης Novartis αποκαλύπτει επίσης τις διαφορές στην έννοια της θεσμικής λογοδοσίας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η υπόθεση αντιμετωπίστηκε κυρίως ως υπόθεση εταιρικής παραβίασης κανόνων διαφάνειας και αντι-διαφθοράς. Η διαδικασία οδήγησε σε συγκεκριμένες οικονομικές κυρώσεις, δημόσια αποδοχή παραβάσεων και ενίσχυση των μηχανισμών εταιρικής συμμόρφωσης. Στην Ελλάδα, αντίθετα, η υπόθεση εξελίχθηκε σε μία μακρόχρονη πολιτικο-δικαστική αντιπαράθεση, μέσα στην οποία η ουσιαστική συζήτηση για το εταιρικό έγκλημα συχνά επισκιάστηκε από κομματικές συγκρούσεις.¹²¹ Στην Ελβετία, τέλος, η αντίδραση υπήρξε περισσότερο περιορισμένη, γεγονός που αναδεικνύει τα όρια των εθνικών μηχανισμών ελέγχου απέναντι σε επιχειρήσεις με τεράστια οικονομική και διεθνή ισχύ.

Εν τέλει, η υπόθεση Novartis δείχνει ότι η αντιμετώπιση του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή και τη λειτουργία των θεσμών κάθε κράτους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες διαθέτουν ένα ιδιαίτερα επιθετικό νομικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της διεθνούς διαφθοράς, το οποίο επιτρέπει την επιβολή σημαντικών κυρώσεων ακόμη και σε ξένες πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η Ελλάδα, αντίθετα, εμφάνισε θεσμικές αδυναμίες, πολιτική πόλωση και καθυστερήσεις που περιόρισαν την αποτελεσματικότητα της διερεύνησης. Η Ελβετία, παρότι αποτελεί χώρα έδρας της εταιρείας, δεν διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αποκάλυψη ή στην τιμώρηση των σχετικών πρακτικών¹²². Η σύγκριση αυτή αποδεικνύει ότι η παγκοσμιοποιημένη εταιρική εγκληματικότητα απαιτεί όχι μόνο εθνικούς μηχανισμούς ελέγχου, αλλά και ισχυρή διεθνή συνεργασία, θεσμική ανεξαρτησία και πολιτική βούληση για ουσιαστική λογοδοσία απέναντι στις πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Συμπέρασμα

¹²¹ Hagen, V., 'Greek Prosecutor Wants Novartis Whistleblowers' Identities Revealed', OCCRP (2021).

¹²² Ibid

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να αναλύσει το φαινόμενο του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος στον τομέα της υγείας, εστιάζοντας τόσο στις θεωρητικές και εγκληματολογικές του διαστάσεις όσο και στην εφαρμογή τους μέσα από τη μελέτη της υπόθεσης Novartis στην Ελλάδα¹²³. Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου, της πολιτικής διαφθοράς και των μορφών κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας, κατέστη σαφές ότι οι σοβαρότερες μορφές κοινωνικής βλάβης δεν προκύπτουν απαραίτητα από περιθωριακές ή εξωθεσμικές ομάδες, αλλά συχνά παράγονται μέσα από τους ίδιους τους θεσμούς του κράτους και της αγοράς. Το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αποτελεί ιδιαίτερη μορφή εγκληματικότητας, επειδή ακριβώς αναπτύσσεται στο σημείο όπου συναντώνται η πολιτική εξουσία και η οικονομική ισχύς.

Η θεωρητική ανάλυση ανέδειξε ότι η παραδοσιακή αντίληψη περί εγκλήματος, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στην ατομική παραβατικότητα των κοινωνικά αδύναμων, δεν επαρκεί για την κατανόηση σύγχρονων μορφών οικονομικής και πολιτικής διαφθοράς. Οι θεωρίες του Sutherland σχετικά με τα εγκλήματα του λευκού κολάρου, αλλά και οι σύγχρονες εγκληματολογικές προσεγγίσεις για το κρατικό-εταιρικό έγκλημα, έδειξαν ότι η θεσμική ισχύς, το κοινωνικό κύρος και η πρόσβαση στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων αποτελούν κρίσιμους παράγοντες παραγωγής ατιμωρησίας. Τα εγκλήματα των ισχυρών χαρακτηρίζονται από χαμηλή κοινωνική ορατότητα, τεχνική πολυπλοκότητα και δυνατότητα θεσμικής συγκάλυψης, γεγονός που τα καθιστά δυσκολότερα στην αποκάλυψη και στην ποινική αντιμετώπιση.

Ιδιαίτερα σημαντική αποδείχθηκε η ανάλυση του τομέα της υγείας ως πεδίου ανάπτυξης κρατικό-εταιρικής εγκληματικότητας. Η υγεία αποτελεί έναν χώρο στον οποίο συνυπάρχουν τεράστια οικονομικά συμφέροντα, υψηλή εξάρτηση από κρατικούς μηχανισμούς και περιορισμένη δυνατότητα κοινωνικού ελέγχου λόγω της τεχνικής εξειδίκευσης του αντικειμένου. Οι φαρμακοβιομηχανίες διαθέτουν ισχυρή οικονομική επιρροή και σημαντική δυνατότητα παρέμβασης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που σχετίζονται με την τιμολόγηση, την αποζημίωση και την προώθηση φαρμακευτικών προϊόντων. Όταν οι μηχανισμοί εποπτείας είναι αδύναμοι ή πολιτικά εξαρτημένοι, δημιουργούνται συνθήκες μέσα

¹²³ Ibid

στις οποίες η εταιρική επιρροή μπορεί να μετατραπεί σε παράγοντα διαφθοράς και κοινωνικής βλάβης.

Η υπόθεση Novartis στην Ελλάδα αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας. Η υπόθεση δεν περιορίστηκε μόνο σε ζητήματα πιθανής δωροδοκίας ή αθέμιτης προώθησης φαρμακευτικών προϊόντων, αλλά ανέδειξε ένα ευρύτερο πλέγμα σχέσεων μεταξύ φαρμακοβιομηχανίας, πολιτικής εξουσίας και κρατικών μηχανισμών. Η Novartis λειτούργησε ως παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο μία πολυεθνική επιχείρηση μπορεί να αξιοποιήσει την οικονομική της ισχύ προκειμένου να επηρεάσει δημόσιες πολιτικές και διοικητικές διαδικασίες. Η υπόθεση αποκάλυψε τις αδυναμίες του ελληνικού θεσμικού πλαισίου ως προς την αποτελεσματική διερεύνηση σύνθετων μορφών οικονομικού εγκλήματος.¹²⁴

Η μελέτη της νομοθετικής και δικαστικής λειτουργίας στην υπόθεση Novartis ανέδειξε επίσης τα όρια της θεσμικής ανεξαρτησίας όταν μία ποινική υπόθεση αποκτά έντονη πολιτική σημασία. Το ειδικό καθεστώς ποινικής ευθύνης υπουργών, όπως προβλέπεται στο άρθρο 86 του Συντάγματος και στον νόμο περί ευθύνης υπουργών, συνέβαλε στην πολιτικοποίηση της διαδικασίας και στη μεταφορά κρίσιμων αποφάσεων από τη δικαστική στη νομοθετική εξουσία. Η εμπλοκή της Βουλής, οι κοινοβουλευτικές επιτροπές και οι κομματικές συγκρούσεις είχαν ως αποτέλεσμα η ουσιαστική συζήτηση για τη φαρμακευτική διαφθορά να επισκιαστεί πολλές φορές από αντιπαραθέσεις γύρω από το αν η υπόθεση αποτελούσε πραγματικό σκάνδαλο ή πολιτική σκευωρία.¹²⁵

Παράλληλα, η εργασία ανέδειξε ότι οι μηχανισμοί συγκάλυψης στα κρατικό-εταιρικά εγκλήματα δεν περιορίζονται σε άμεσες παράνομες παρεμβάσεις. Η συγκάλυψη μπορεί να λειτουργήσει μέσα από θεσμικές καθυστερήσεις, πολιτική πόλωση, διάχυση της ευθύνης, τεχνική πολυπλοκότητα και αποδυνάμωση των μηχανισμών λογοδοσίας. Η περίπτωση Novartis έδειξε ότι η ατιμωρησία δεν παράγεται μόνο από την έλλειψη νόμων ή αποδεικτικών στοιχείων, αλλά και από την αδυναμία των θεσμών να λειτουργήσουν ανεξάρτητα από πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα. Η μετατόπιση της δημόσιας συζήτησης από τις

¹²⁴ Hagen, V., 'Greek Prosecutor Wants Novartis Whistleblowers' Identities Revealed', OCCRP (2021).

¹²⁵ Papadimitrakopoulos (eds), *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice and the Way Forward*, Essays in Honour of Nestor Courakis, vol. II (Athens, Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2017).

πρακτικές της εταιρείας προς τη σύγκρουση για τους χειρισμούς της Δικαιοσύνης λειτούργησε τελικά ως μηχανισμός αποδυνάμωσης της ουσιαστικής λογοδοσίας.¹²⁶

Η συγκριτική θεώρηση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ελβετία κατέδειξε ότι η αποτελεσματικότητα της αντιμετώπισης του κρατικό-εταιρικού εγκλήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή των θεσμών και τη λειτουργία των μηχανισμών ελέγχου. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μέσω του Foreign Corrupt Practices Act (FCPA), οι αρχές κατάφεραν να επιβάλουν σημαντικές οικονομικές κυρώσεις και να υποχρεώσουν την εταιρεία σε μηχανισμούς συμμόρφωσης. Αντίθετα, στην Ελλάδα η υπόθεση εγκλωβίστηκε σε μακροχρόνιες πολιτικές και δικαστικές συγκρούσεις, ενώ στην Ελβετία, παρά το γεγονός ότι η Novartis αποτελεί ελβετική εταιρεία, η αντίδραση υπήρξε σαφώς πιο περιορισμένη. Η σύγκριση αυτή ανέδειξε ότι η παγκοσμιοποιημένη εταιρική εγκληματικότητα απαιτεί διεθνή συνεργασία, ισχυρούς μηχανισμούς εποπτείας και θεσμική ανεξαρτησία.

Συνολικά, η υπόθεση Novartis επιβεβαιώνει ότι το κρατικό-εταιρικό έγκλημα αποτελεί μία από τις πιο σοβαρές μορφές σύγχρονης εγκληματικότητας, καθώς συνδυάζει οικονομική ισχύ, πολιτική επιρροή και θεσμική αδυναμία λογοδοσίας. Η κοινωνική βλάβη που προκαλεί δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομική ζημία του Δημοσίου, αλλά επεκτείνεται στην υπονόμευση της εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς, στη στρέβλωση της δημοκρατικής λειτουργίας και στην αποδυνάμωση της αρχής της ισότητας απέναντι στον νόμο. Η αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων δεν μπορεί να εξαντλείται στην ποινική δίωξη μεμονωμένων προσώπων, αλλά απαιτεί βαθύτερες θεσμικές μεταρρυθμίσεις, ενίσχυση της διαφάνειας, ανεξαρτησία των ελεγκτικών μηχανισμών και ουσιαστική προστασία της δημόσιας λογοδοσίας.¹²⁷

Η παρούσα εργασία καταλήγει, επομένως, στο συμπέρασμα ότι η υπόθεση Novartis δεν αποτελεί μόνο ένα μεμονωμένο σκάνδαλο φαρμακευτικής διαφθοράς, αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η διαπλοκή πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μπορεί να παράγει δομικές μορφές κοινωνικής βλάβης μέσα στους ίδιους τους θεσμούς του κράτους δικαίου.

¹²⁶ Ibid

¹²⁷ Ibid

Βιβλιογραφία

Argus, L., ‘Novartis appears to have a systemic ethics problem. What can it do make amends?’, *Fierce Pharma* (2019).

Bernat, I. and Whyte, D., ‘State-Corporate Crimes’, in M. Rorie et al. (eds), *The Handbook of White-Collar Crime* (Wiley Blackwell, 2016).

Bernat, I. and Whyte, D., ‘State-Corporate Crimes’, in M. Rorie et al. (eds), *The Handbook of White-Collar Crime* (Wiley Blackwell, 2020).

Clinard, M. B. and Yeager, P. C., *Corporate Crime* (New York, Free Press, 1980).

Della Porta, D. and Vanucci, A., *The Hidden Order of Corruption: An Institutional Approach* (London and New York, Routledge, 2012).

Fisse, B. and Braithwaite, J., *Corporations, Crime and Accountability* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993).

Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) 1977.

Friedrichs, D., ‘White-Collar Crime in Postmodern, Globalized World’, in H. N. Pontell and G. Geis (eds), *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (Irvine, Springer, 2007).

Friedrichs, D. O., *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*, 4η έκδ., Wadsworth Publishing, Belmont 2010.

Georgoulas, E., ‘State-corporate crime in Greece, in the era of memoranda’, in C. Spinellis, N. Theodorakis, E. Billis and G. Papadimitrakopoulos (eds), *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice and the Way Forward, Essays in Honour of Nestor Courakis*, vol. II (Athens, Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2017).

Green, P. and Ward, T., ‘Corruption as State Crime’, in P. Green and T. Ward (eds), *State Crime: Governments, Violence and Corruption* (Virginia, Pluto Press, 2004).

Hagen, V., 'Greek Prosecutor Wants Novartis Whistleblowers' Identities Revealed', *OCCRP* (2021).

Kramer, R. C., Michalowski, R. J. and Kauzlarich, D., 'The Origins and Development of the Concept and Theory of State-Corporate Crime', *Crime & Delinquency* 48/2 (2002), 263–282.

Michalowski, R. and Kramer, R., 'State-Corporate Crime and Criminological Inquiry', in N. Pontell and G. Geis (eds), *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (Irvine, Springer, 2007).

'Novartis Pays Over \$642 Million to Settle Allegations of Improper Payments to Patients and Physicians', Office of Public Affairs, U.S. Department of Justice (2020).

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials* (Paris, OECD Publishing, 2014).

Pearce, F. and Tombs, S., *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry* (Routledge, 2019).

Stamouli, E., Gasparinatos, M. and Kouroutzas, C., 'Corruption as state-corporate crime: the example of the health sector in Greece', *Trends in Organized Crime* 26/3 (2023), 258–292.

Sutherland, E., 'Is "White Collar Crime" Crime?', *American Sociological Review* 10/2 (1944).

Sutherland, E. H., 'White-Collar Criminality', *American Sociological Review* 5/1 (1940), 1–12.

Swiss Criminal Code, άρθρο 102, 'Corporate Criminal Liability', Swiss Penal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 July 2023).

Transparency International, *Global Corruption Report 2006: Corruption and Health* (London, Pluto Press, 2006).

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *United Nations Convention against Corruption* (New York, United Nations, 2004).

Whyte, D. (ed.), *Crimes of the Powerful: A Reader* (Open University Press, Maidenhead, 2009).

Wrage, A., 'Global Pharmaceutical Corruption: Lessons From The Novartis Case', *Forbes* (15 July 2020).

Βασιλαντωνοπούλου, Β., «Λευκά Κολάρα» και Οικονομικό Έγκλημα, *Κοινωνική Βλάβη και Αντεγκληματική Πολιτική* (Αθήνα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2014).

Βασιλαντωνοπούλου, Β., 'Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; - Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου', στο Κ. Σπινέλλη κ.ά., *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη* (Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2016).

Βιδάλη, Σ., 'Νομιμότητα και παρανομία: Βίοι παράλληλοι', *tnxs* (2013).

Γασπαρινάτου, Μ., 'Η διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο και οι προκλήσεις κατά την εφαρμογή της' (Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών, 2024).

Γασπαρινάτου, Μ., 'Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα', στο Σ. Βιδάλη κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

Γεωργουλάς, Σ., 'Από το έγκλημα του λευκού κολάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα', στο Σ. Βιδάλη κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

Γεωργουλάς, Σ., 'Κρατικό - Εταιρικό Έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα', στο Β. Αρτινοπούλου κ.ά. (επιμ.), *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος* (Αθήνα, ΕΕΜΕΚΕ, 2018).

Ζαφειριάδης, Ε., 'Το σκάνδαλο Novartis, Πώς εξελίχθηκε αυτή η ιστορία στην Ελλάδα', *HuffPost Greece* (2024).

Καμήλαλης, Θ., 'Το παγκόσμιο σκάνδαλο της Novartis', *ThePressProject* (2017).

Καστανάς, Ι., *Εθνική Αρχή Διαφάνειας* (Νομική Βιβλιοθήκη, 2022).

Κωνσταντινίδης, Α., 'Προστατευόμενοι μάρτυρες και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος', *Ποινικά Χρονικά ΞΘ* (2019), 241–252.

Κουρούτζας, Χ., ‘Το έγκλημα αποδίδει; κρατικά-εταιρικά εγκλήματα στην Ελλάδα’, στο Σ. Βιδάλη κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).

Πουλακίδας, Κ., ‘Όσα γνωρίζουμε για το σκάνδαλο Novartis. Οι μάρτυρες-κλειδιά, οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί και η δικογραφία που σήμερα πάει στη Βουλή’, *Huffington Post Greece* (2018).

Σπινέλλης, Δ., ‘Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (η εγκληματικότητα του ψηλού καπέλου)’, *Ποινικά Χρονικά* ΞΓ/1 (2013), 4–14.

Σύνταγμα της Ελλάδας, άρθρο 26, «Διάκριση των λειτουργιών», ΦΕΚ Α΄ 211/24.12.2019.

Σύνταγμα της Ελλάδας, άρθρο 86· Ν. 3126/2003, «Ποινική Ευθύνη Υπουργών», ΦΕΚ Α΄ 66/19.03.2003.

Τριάντης, Β., ‘Στις ΗΠΑ η Novartis δεν είναι σκευωρία – Η έρευνα συνεχίζεται από το FBI και τη SEC’, *Documento* (2019).

Χουλιάρας, Α., ‘Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική’, στο Σ. Βιδάλη κ.ά. (επιμ.), *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα, ΕΑΠ, 2019).